

TÜRKİYE'DE GELENEKSEL KIRSAL KONUT PLANLARINDA GÖÇEBE TÜRK KÜLTÜRÜ İZLERİ

*“Traces of Nomadic Turkish Culture on the Plans of Traditional
Rural Houses in Turkey”*

Abdullah KÖSE*

ÖZET

Konutlar yapı malzemesi, şekil ve plan bakımından bir yerden diğerine değiştiği için coğrafyanın ilgi alanını içindedir. Konut, kültürün peyzaj üzerinde görünen en somut yansımasıdır. Konut tasarımı kültürel tutumu yansıtır. İnsanı etkileyen her şey evini de etkiler; geçmişteki etkilerden bir kısmı günümüze kadar ulaşır ve yaşar.

Türkiye'nin farklı ekolojik ortamlarında birbirinden farklı konut planları gelişmesine rağmen temelde ortak bir plan tasarımı ortaya çıkar. “Türk evi” plan tipi olarak tanımlanan bu plan tasarımının iki temel unsuru vardır: oda(lar ve sofa. Bu durum, Türk evi plan tipinin geleneksel Türk kültürü kökünden beslendiği sonucuna götürür.

Bu çalışmada, Türkiye geleneksel kırsal konutlarının biçimlenmesinde kültürel mirasın etkisi belirlenmeye, günümüzdeki çok farklı kırsal mimari örneklerinden yakalanan ipuçlarından hareketle geleneksel göçebe Türk kültürünün etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

“Türk evi” plan tipinin ilk aşaması sofasız tek odalı (ilkel Türk evi) evdir. Bu aşamada çadır düzeni, olduğu gibi sabit eve kopya edilmiştir. Sofasız tek odalı plan tipinin bir sonraki aşaması dış sofalı (Yörük evi) ev planıdır. Bu plan tipinde, bir önceki modelden farklı olarak “sofa” birimi gelişmiştir.

“Türk evi” planının iki temel unsuru olan “oda” ve “sofa,” Türk kozmogonisi, dünya görüşü, geleneksel göçebe hayat tarzı, aile yapısı ve sosyal düzenden izler taşır. “Türk evi” Anadolu’da yüzyıllar boyunca süregelen kültürel yayılma, kültürel adaptasyon ve kültürel etkileşimin *birlikte ortaya çıkardığı bir sonuçtur.*

Anahtar Kelimeler: kültürel yayılma, kültürel ekoloji, göçebe Türk kültürü, geleneksel Türk evi.

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, BALIKESİR.

ABSTRACT

Geography is interested in dwellings the construction material, form, and plan of dwellings show a spatial variation. Houses are the most concrete reflection of the culture in the landscape. Designing the dwelling reflect the culture of the designer. Factors affecting humans, affect at the same time the constructions they build. These effects inherited through human culture and observed in everyday life.

Although there have been different dwelling types in various ecological regions of Turkey, there are common features that can be observed in these different types. This is called 'Turkish house' and possesses two distinct characteristics: the room and the sofa. Presence of these two features indicate that the house type called 'Turkish' have been affected by traditional Turkish culture.

In this study the effects of cultural heritage on shaping the traditional rural dwellings were investigated. The effects of humans Turkish culture were determined through traces in various architectural structures.

The first step of the creation of 'Turkish house' is the house with one room and without the sofa (primitive Turkish house). In this case the structure of a tent was transformed to the house. The second phase is a house with an outer sofa, which is called Yörük house. The difference between the first and the second type is the extension of sofa.

The two basic elements of 'Turkish house' carry the connotations of Turkish cosmologies, traditional trans-humans society, family structure and social order. The resulting 'Turkish house' is a result of cultural diffusion, adaptation, and integration that have continued in Anatolia for centuries.

Key Words: cultural diffusion, cultural ecology, nomadic Turkish culture, traditional Turkish House.

1. Giriş

Türkiye'de kırsal yerleşmeler coğrafyası konusunda yapılan yerel çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Ancak, geçmişte ve günümüzde insan-çevre geleneğine (Arı, 2003'den Pattison, 1964) göre yapılan bu araştırmalarda temel yaklaşım, "bütün faaliyetlerinde olduğu gibi, evinin inşasında da içinde bulunduğu coğrafi çevre koşulları, özellikle iklim ve toprağın etkisinde" (Tolun-Denker, 1977:60) kaldığı üzerine kuruludur ve yoğun bir determinizm sezilir. İnsan-çevre etkileşiminde zaman zaman insanın rolüne de yer verilmesine rağmen; *possibilizm*, *probabilizm*, *çevreyi değiştirici olarak insan ve çevresel algılama* gibi yaklaşımların (Tümertekin

ve Özgüç, 2002:113-120; Jordan-Bychkov and Domosh, 2003:15-22) denenmemesi Türkiye için önemli eksikliklerden biridir.

Benzer doğal ortamlarda yaşayan toplulukların oluşturdukları yerleşmeler ve konutlar birbirinden önemli farklılıklar gösterir. En azından bu durum konut ve yerleşmelerin şekillenmesinde sadece doğal koşulların değil, kültürün de önemli ve hatta birincil etken olduğunu ortaya koyar. Nitekim, aynı veya benzer doğal ortamlarda yaşayan farklı kültürler, kendi kültürlerinin özel rehberliklerinde çevreyi farklı algılar ve çevrenin sunduğu olanaklar içerisinde kendi kültürlerinin yol göstericiliğinde farklı yapı malzemelerini farklı şekillerde işleyerek şekil, plan ve düzen bakımından farklı konutlar ortaya çıkarırlar. Sonuçta, yerleşme bir kültürel olgu olmasına rağmen Türkiye’de yerleşmeleri kültürel coğrafya perspektifinden inceleyen araştırmalar yok gibidir.

Ayrıca Türkiye’deki kırsal yerleşmeler coğrafyası araştırmalarında *pozitivist paradigma* (Yıldırım ve Şimşek, 2004:19-28) egemendir, dolayısıyla bu çalışmalar nesnel ve mekaniktir. Halbuki doğruluğu sorgulanan *pozitivizmin* yerine günümüzde sosyal bilimlere giren *pozitivizm ötesi (postmodernizm) paradigma* öznelliği, gözlemci perspektifini öngörür. Türkiye’de beşeri coğrafyanın en önemli eksikliklerinden biri, dünyada ve ülkemizde sosyal bilimlerde yaşanan bu değişime henüz ayak uyduramamasıdır.

Yerleşme coğrafyasının önemli çalışma alanlarından biri konuttur. Konutlar yapı malzemesi, şekil ve plan bakımından mekandan mekana değiştiği için coğrafyanın ilgi alanını oluşturur ve değişim açıklanmaya çalışılır. Çevreye ve kültüre göre biçimlenen, modern çağın popüler yenilikleri karşısında sürekli gerileyen ve yok olan geleneksel konutlar tarihi mirası en iyi yansıtan maddi kültür belgeleri olduğu için de incelemeye değerdir.

Konut, kültürün peyzaj üzerindeki en somut yansımasıdır. Konut tasarımı kültürel tutumu yansıtır. İnsanı etkileyen her şey evini de etkiler; geçmişteki etkilerden bir kısmı günümüze kadar ulaşır ve yaşar; günümüz koşullarıyla açıklanamayan konuttaki şekillerin anlamı konutu kullanan insanlar tarafından bile çoğu zaman bilinmeden yaşatılmaya devam edilir (Gür, 2000:47).

Kültürümüzün maddi olarak mekana yansıyan en önemli unsurlarından biri evdir. Geleneksel kırsal mimari bu hızlı kültürel değişimden daha az etkilenmiştir. Özellikle izole dağlık alanlar kültürel yayılmadan daha uzak kaldıkları için orijinal kırsal mimari örneklerini günümüze kadar ulaştırabilmişlerdir. Dolayısıyla izole dağlık alanlardaki kırsal evler, geleneksel Türk evinin ilk evre özelliklerini taşıyan evler olarak da kabul edilebilir.

Türkiye'deki geleneksel konut mimarisini kültürel temellere dayandıran çalışmalara rağmen cevaplanmamış veya netleşmemiş bir çok soru vardır: Türkiye'deki geleneksel konutların hepsini ortaklaşa kucaklayan ve Türk evi diye tanımlanabilecek bir konut tipi var mıdır? veya başka konut tipleri ayrılabilir mi? Türkiye'nin tamamını kapsayan karakteristik kırsal konut tipinin ortak özellikleri nelerdir? Geleneksel mimari biçimlerde kültürün etkin rolünün derecesi ve işaretleri nelerdir? Geleneksel konut tipinin şekillenmesinde, çok geniş bir kavram olan kültürün hangi unsuru ve unsurları belirleyici rol oynamıştır?

Bu soruların cevapları başka soruları da beraberinde getirir. Geleneksel Türk evinin Anadolu'nun yüzlerce yıllık kültürel birikiminin bir sonucu olduğu şüphesizdir. Türkiye'ye has bu konut sentezinin Türk evi olarak adlandırılmasını sağlayan güçlü Türk kültürü damgası ve izleri nedir? Anadolu'nun geleneksel kırsal konut planı üzerinde temel belirleyici etkin göçebe Türklerin geleneksel hayat tarzı ve çadır kültürü müdür?

Bu sorular, Türkiye'nin geleneksel konut mimarisine ilişkin çalışmalarda verilen bazı cevaplara rağmen hala dikkatli ve yoğun araştırma gerektiren sorulardır. Bu çalışmada, *Türkiye geleneksel kırsal konutlarının biçimlenmesinde kültürel mirasın etkisi* belirlenmeye, bir başka deyişle *günümüzdeki çok farklı kırsal mimari örneklerinden yakalanan ipuçlarından hareketle geleneksel göçebe Türk kültürünün etkisi* ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, insan-çevre ilişkisinde kültürün belirleyici rolünü geleneksel kırsal Türk evi planları örneğinde inceler. Doğal çevrenin etkisi reddetmez. Geleneksel kırsal Türk evinin şekillenmesinde kültürel mirasın etkisini belirlemeyi amaçlasa da, diğer faktörleri göz ardı etmez. Konuta kültürel coğrafya perspektifinden bakar. Kültürel ekoloji ve kültürel yayılma temalarını kullanarak geleneksel Türk evini anlamaya ve açıklamaya çalışır.

Konut-kültür etkileşimi çok geniş içerikli bir konu olduğu için, bu çalışma göçebe Türk kültürel mirasının geleneksel kırsal Türk evi planları üzerindeki rolü ile sınırlandırılmıştır. Türkiye'de bölgelere göre değişen doğal ve kültürel çevre özellikleri nedeniyle çok çeşitli kırsal konut planları geliştiği için, geleneksel göçebe kültürün konut planları üzerindeki etkisi daha açık görebilmek üzere öncelikle Türk evinin en basit kırsal plan tipleri ele alınmıştır. Bu kırsal konut plan tipleri, göçebe hayattan yerleşik hayata geçişin ilk örnekleri olan sofasız tek odalı plan tipi ve dış sofalı tek odalı (ve iki odalı) plan tipi ile sınırlanmıştır. Bunun için Türkiye'nin farklı bölge ve yörelerinde yapılan araştırmalardan, özellikle yerleşik hayata geçişin yeni gerçekleştiği ve/veya kültürel yayılmadaki doğal engellerden dolayı değişimin en az yaşandığı izole ve dağlık alanlardaki konut planları seçilmiştir.

2. Önceki Çalışmalar

Türkiye’de başta coğrafya ve mimarlık olmak üzere değişik disiplinler tarafından geleneksel konutları farklı yönleri ile ele alan bir çok yerel, genel ve teorik çalışma yapılmıştır. Genel ve Türkiye yerleşme coğrafyası konusunda yazılan ders kitaplarında konutlar ayrı bir başlık olarak ele alınmış, konutların şekil ve planlarına etki eden faktörler genellikle fiziki ve beşeri faktörler şeklinde iki ana grupta toplanarak ayrı ayrı açıklanmıştır (Tanoğlu, 1966; Tolun-Denker, 1977; Tunçdilek, 1967; Doğanay, 1997). Türkiye’de bölgelere göre farklılık gösteren konut tiplerinin tasnifi ve özelliklerinin belirlenmesine yönelik yapılmış yerel coğrafya çalışmalarında, öncelikle insan-çevre ilişkisi çerçevesinde geleneksel konutlarda hakim olarak kullanılan yapı malzemesi, jeolojik yapı, topografya, bitki örtüsü, topraklar ve hidrolojik koşullar gibi fiziki faktörler ile konut şekli arasında bağlantı kurulmuş; evi yapan ve kullanan insanın sosyal ve ekonomik yapısının evin büyüklüğü, planını ve eklenti birimlerinin türünü etkilediği vurgulanmış; yerel ev tiplerinden örnek fotoğraflar ve planlar verilmiştir*.

Geleneksel kırsal konutları tamamen mimari özellikleri veya sanat tarihi perspektifinden inceleyen bölgesel veya yerel çalışmalar, çoğunlukla konutları yapı malzemesi, yapı tekniği, planları ve mimari elemanların biçimleri bakımından analiz etmiştir (Kafesçioğlu, 1949; Kafesçioğlu, 1955; Deniz, 1980; Günay, 1981; Deniz, 1992a; Deniz, 1992b). Bu arada geleneksel konut biçimi ile çevresel faktörler arasında bağlantı kuran ve mimari biçimlenişi doğal çevresel faktörlere bağlayan çalışmalar (Şerefhanoglu ve Zorer, 1996; Sami, 1996) yanında bu biçimlenişte doğal faktörler kadar kültürel faktörlerin önemine vurgu yapan çalışmalar da yaygındır (Kuban, 1966; Suher, 1967; Özgüner, 1970; Eriç, 1979; Asatekin, 1994; Dağgülü ve Dağgülü, 1996a). Hatta geleneksel konutların doğal ve kültürel çevreye uyum bakımından daha üstün olduğunu iddia edenler de vardır (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979). Bazıları ise günümüzün kırsal konutları ile Neolitik dönem veya İlkçağ konutları arasındaki yapı malzemesi ve tekniği, plan ve mimari biçimleri bakımından benzerliklere dikkat çekerek Anadolu konut kültüründe tarih öncesi dönemin izlerini arar (Deniz, 1992a; Dağgülü ve Dağgülü, 1996b; Bilgi, 1996; Aurance, 1996). Bunlardan bazıları geleneksel konutları aynı zamanda kültürel miras ve koruma perspektifinden ele alır (Kuban, 1966; Eldem, 1955; Emiroğlu,

* Bu konuda yayınlanmış çok sayıda eser bulunmakla birlikte, burada sadece birkaç yayını örnek vermekle yetindik: Tunçdilek, 1956; Dönmez, 1960; Tunçdilek, 1960; Dönmez, 1962; Göney, 1966; Kanadıkırık, 1972; Zaman, 1993; Yazıcı, 1994; Kılıçaslan, 1994; Koday, 1995; Gürbüz, 1996; Hacısalihoğlu, 1996; Köse, 1997; Tunç, 1997.

1981; Küçükerman, 1991). Bir kısmı ise Türk evini sayısal yöntemlerle analiz edip yorumlar (Yürekli, 1979; Orhun, 1999; Gür, 2000).

Bölgelere göre değişen çevresel faktörler nedeniyle ortaya çıkan farklı mimari biçimlenişlere rağmen Anadolu'nun geleneksel konut mimarisinde belirleyici faktörün kültür olduğu üzerinde duran önemli çalışmalar da bulunmaktadır (Eldem, 1955; Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979; Kuban, 1982; Küçükerman, 1991; Tansuğ, 1992; Ertürk, 1996).

Türkiye'de ev planlarındaki ortak özellikleri belirleyen Eldem (1955), Türk kültürünün ev planları üzerindeki yansımından hareketle bu ev tipini *Türk Evi* üst kimliği ile tanımlamış ve isimlendirmiştir. Türk Evi planının ana belirleyici olarak sofa ve odayı ele almış, basitten karmaşığa doğru kronolojik olarak Türkiye'den ve Balkanlardan sayısız bir çok farklı ev planı örneği vermiştir. Kuban (1982:196-197), Anadolu'da 6 geleneksel konut mimari tarzı ayırarak Türk kültürünün geliştirdiği ortak konut tarzının "...Sivas dolaylarından batıya ve İç Ege'den Torosların kuzey yamaçlarına kadar uzanan ve yer yer diğer bölgelerde ve Balkanlarda görülen hımsız yapı tekniği" olduğunu belirtir. Türk evinin üç temel unsurdan (oda, eyvan ve sofa) oluştuğunu iddia eder.

Sosyokültürel yapının konut mimarisinde ana belirleyici olduğunu vurgulayan Kazmaoğlu ve Tanyeli (1979), "İran ve Orta Asya plan şemaları, göçebe yaşam alışkanlıkları ve yerli teknoloji" gibi etkenlerin belirleyici olduğu Anadolu-Türk konutunun özelliklerini tam olarak yansıtan ve Doğu Karadeniz güneyinden Gaziantep'in doğusuna kadar uzanan hattın batısında kalan bölgeyi "Özgün Anadolu Sentezine Ulaşılan Bölge," dış etkilerin veya Anadolu'nun eski kültürlerinden kalan gelenekleri açık bir şekilde yansıtan sahaları ise "Geçiş Bölgesi" olarak ayırmıştır.

Küçükerman (1991), Türk evinin ayırıcı özelliklerini örneklerle ayrıntılı olarak açıklayarak Türk evinin plan bakımından ayırıcı özelliğinin oda ve sofadan oluştuğunu, bağımsız yaşama birimi olarak oda ile göçebe çadırı arasındaki plan ve mimari benzerliklerden hareketle Türk evinin kökeninin göçebe dönemine dayandığını, Anadolu'nun değişen doğal koşullarına göre Türk evinin değişik biçimler kazandığını ileri sürmüştür. Ertürk (1996), Anadolu'daki geleneksel Türk evinin şekillenmesinde özellikle kültürün önemi üzerinde durmuş, Türk evinin mekansal elemanlarının özellikleri ve işlevlerinden hareketle geleneksel Türk evininin orijinini Orta Asya ve Anadolu'daki göçebe hayat tarzına ve göçebe Türk çadırına dayandırmıştır.

Araştırma konusunun diğer yönünü oluşturan Türk kültürü ile ilgili çok sayıda ve geniş kapsamlı çalışmalar vardır (Esin, 1978; Ülken, 1982; Merter, 1990; Eröz, 1991; Ögel, 1991a; Ögel, 1991b; Kutlu, 1992; Yalçın, 1993a; Yalçın, 1993b; Radloff, 1994; Hassan, 2000; Tezcan, 2000; Baykara,

2003; Çetin, 2004; Esin, 2004; Ergun, 2004; Johansen, 2005). Bu çalışmalardan özellikle göçebe Türklerin kozmogonisi, dünya görüşü, aile yapısı ve sosyal düzeni, göçebe çadır kültürü ile ilgili olanlar taranarak Türk evi plan tipinde göçebe Türk kültürünün izleri yakalanmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

3. Türk Evi Plan Tipi ve Kültürel Temelleri

Doğal ve kültürel ortam bakımından kısa mesafelerde farklılık gösteren Türkiye gibi geniş bir ülkede değişik ev tipleri gelişmiştir. Bu ev tipleri, başta kültürel adaptasyon ve kültürel yayılma olmak üzere bir çok kültürel sürecin ortak sonucudur. *Türk evi* olarak adlandırılabilir ve Türkiye'nin tamamını kapsayan bir ev tipi ayrılabilir mi? Ev tiplerindeki bu farklılığa ve çeşitliliğe rağmen bazı araştırmacılar bazı ortak özellikler belirlemişlerdir (Kuban, 1982). Bununla ilgili olarak Eldem (1955:12) "...bütün bu ev tiplerine has bazı karakteristikler vardır... Bu ayrılan vasıflar arasında ön safta evin planı gelir" der. Buradan yola çıkarsak, bu farklı evleri inşa eden, kullanan, değiştiren ve şekillendiren insanların ortak kültürel mirastan geldikleri ortaya çıkar. Dedektifvari bir inceleme bizi çok farklı köklere götürebileceği gibi, özellikle geleneksel göçebe Türk kültürünün Türk evi üzerinde hakim ve kalıcı etkiler bıraktığını gösterir. "Birbirinden yüzlerce kilometre mesafede ve çok farklı şartlar altında inşa edilmiş evlerde bile, planın ana hatları bakımından daima aynı olduğu göze çarpar" (Eldem, 1955:12).

Türk evi plan tipinin temel ayırıcı özelliği nedir? Türk evi genellikle tek katlıdır (Eldem, 1955:11). Geleneksel konutların kat sayısında zaman ve mekan içinde ortaya çıkan farklılaşmaya rağmen yaşama mekanı tek kattır ve genellikle üst kattır (Eldem, 1955:12-14). Bu durumda yaşama yeri olarak temel alınan tek katlı Türk evi plan tasarımı iki temel unsurdan oluşur: oda(lar) ve sofa (Eldem, 1955:14; Kuban, 1982; Küçükerman, 1991:59).

Türk evinin çekirdeği odadır ve buradan gelişmiştir (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979; Küçükerman, 1991:80-81; Ertürk, 1996:168). Türk evinde oda ayrı ve müstakil bir ev veya hanedir (Eldem, 1955:15). "Türk evi, yekpare, tek parçalı bir hacimdir" (Baykara, 2003:167). Bu yönüyle *göçebe çadırı* ile *oda* arasında morfolojik benzerlik vardır (Ertürk, 1996:168). Oda bir anlamda çadırın görevlerini yüklenmiştir (Küçükerman, 1991:59). Göçebe çadırında olduğu gibi oda optimum yaşama koşullarını sağlar ve odalar adasında işlevsel farklılık görülmez (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979). Bütün odalar yatma, oturma, yemek pişirme ve yeme, çalışma ve hatta yıkanma gibi değişik işlevlerin birlikte sürdürülebileceği şekilde donatılmıştır (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979; Ertürk, 1996:168).

Odanın önünde bir hizmet alanı veya odalar arası ortak kullanım alanı vardır ve burası sofadır (Küçükerman, 1991:59). Kuban (1982:199-

200), Türk evi tipi çekirdek planının oda ve önündeki sofa biriminden oluştuğunu ve bu çekirdek planın birbirini kesen iki aksın kenarlarına eklenmesi ile diğer karmaşık Türk evi planlarının geliştiğini iddia eder.

Türkiye'nin farklı bölgelerinde *sergah*, *hanay*, *sergi*, *sayvan*, *çardak*, *divanhane*, *hayat* gibi adlarla tanımlanan sofa, geleneksel Türk evi planının iki temel unsurundan biridir (Ertürk, 1996:167). Kökü çadıra (ev/oda/hane) dayandırılan ve tek parçalık bir bütünden oluşan Türk evinin (oda) önünde bir hizmet alanı olması gerekir ve bu işlevi ortak yaşama mekanı olan sofa üstlenmiştir (Küçükerman, 1991:69). Gündelik hayat evin kapısı önündeki mekanda geçer ve geleneksel kırsal evlerde bu alan çoğunlukla *hayat* adını taşır (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979; Baykara, 2003:167; Küçükerman, 1991:59). Aile bireylerinin günlük hayatı paylaştıkları oturma ve toplantı yeri olan sofa, geleneksel Türk aile düzeni içinde dışa dönüklüğün sembolleştirildiği alandır (Küçükerman, 1991:59; Tansuğ, 1992:768; Ertürk, 1996:167). *Dışa açık* hayat tarzından dolayı ev içinde en fazla zaman geçirilen ve kullanılan alandır (Orhun, 1999).

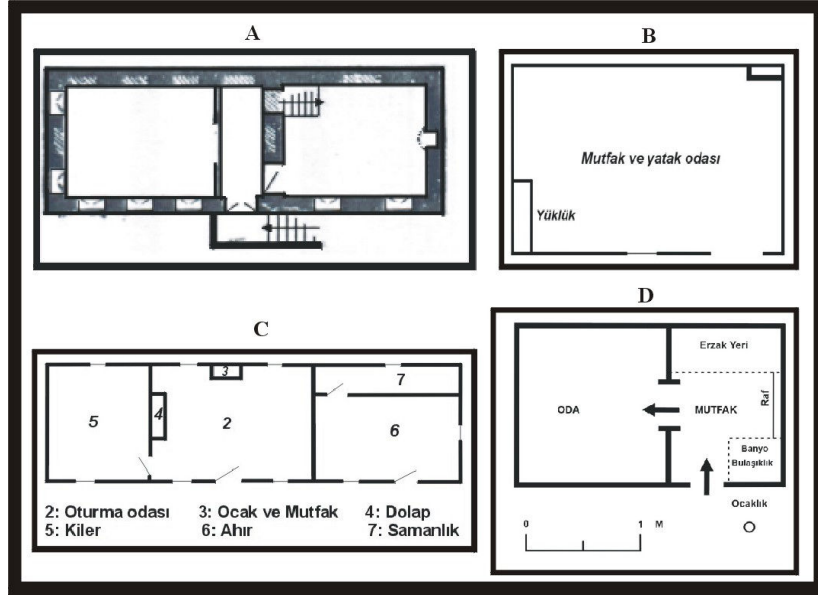
Sofa, iç mekan ile dış mekan arasındaki bir geçiş alanıdır (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979; Ertürk, 1996:167). Aynı zamanda odalar arasındaki ilişkilerin sağlandığı ortak alandır (Küçükerman, 1991:59). Ancak burası sadece bir ulaşım geçidi veya belirli bir işlevi olan mekan değildir; bir anlamda ekonomik aktivitelerin merkezidir ve özellikle yazın serinlik ve havadarlığından dolayı ana kullanım alanını oluşturur (Özgüner, 1970:60; Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979). Ev (oda/hane) ailenin *özel alanı* iken sofa *genel/ortak alanıdır*. Bundan dolayı Eldem (1955:16) oda veya haneleri ayrı evlere, sofayı ise sokak veya meydanlara benzetir.

3.a. İlkel Türk Evi Plan Tipi

Türk evi Anadolu'da yüzyıllar boyunca süregelen kültürel yayılma ve kültürel adaptasyonun birlikte ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Bu ev tipine damgasını vuran ve adını veren geleneksel Türk kültürü olduğuna göre, bölgelere göre farklılıklar gösteren *Türk evi tipinin ilk (proto/ilkel) plan tipi nasıldır? Bu ilk plan tipi hangi gelişim aşamalarından geçmiştir? ve Anadolu'da temel unsurları oda ve sofa olan en yalın Türk evi planı nasıl ortaya çıkmıştır?*

Eldem (1955:24), Türk evi plan tiplerini sınıflandırırken sofasız plan tipini en ilkel tip olarak ayırır (Şekil 1). Bu plan tipi düzen ve işlev bakımından göçebe çadırı ile çok yakın benzerlik gösterir (Şekil 2 ve 3) ve bu yönüyle Anadolu'da göçebe evden yerleşik eve geçişte oluşturulan ilk ev modeli olarak kabul etmek gerekir. Türk evinin karakteristiği olan sofa henüz gelişmemiştir ve göçebe çadırında da aynı durum görülür. Bu benzerlik, göçebe Türklerin yerleşik hayata geçişte çadır (ev) planını aynen yerleşik eve uyguladıkları sonucuna götürür. Günümüzde bu tip ilkel ve basit

evlere köylerde seyrek olarak (Tunçdilek, 1960:113; Deniz, 1992a:17-46), mevsimlik olarak yararlanılan yerleşmelerde, özellikle de yaylalarda sıkça rastlanır (Köse, 1997:246). Göçebe çadırı ve ilkel yerleşik ev planı arasındaki bu benzerlikler o dönemde Anadolu'nun doğal ve kültürel koşulları içinde açıklanabilir.

Şekil 1. Türkiye'de Sofasız Ev Planı Örnekleri.

A) Gaziantep (Eldem, 1955:25)

B) Karasu, Sakarya (Dönmez, 1962: 188)

C) Orta Sakarya Vadisi (Tunçdilek, 1960:45)

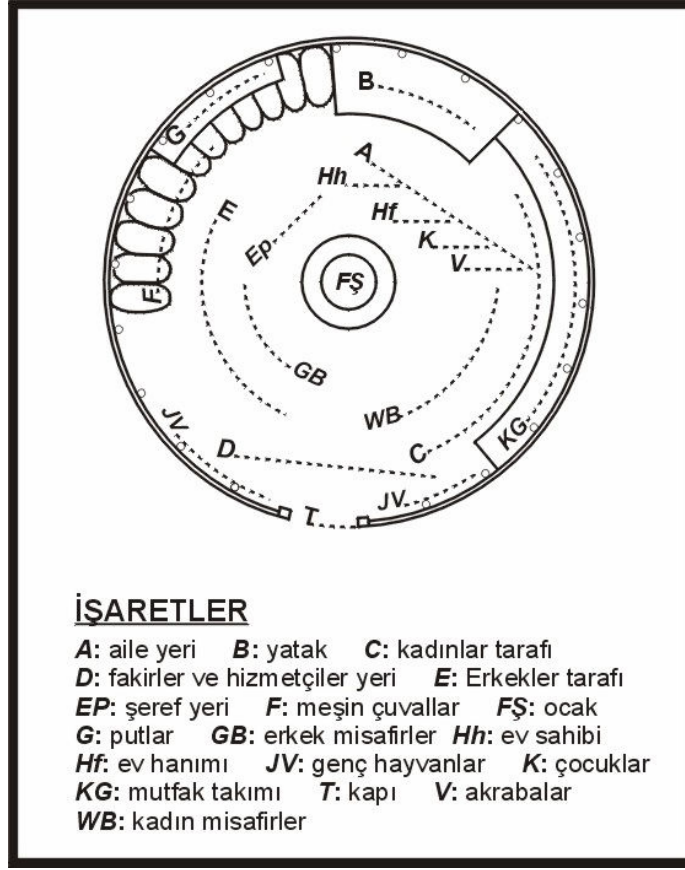
D) İvrindi-Balıkesir (Köse, 1997:246)

Orta Asya steplerinde ortaya çıkan Türklerin geleneksel göçebe kültürü 11. yüzyıldan itibaren göçlerle Anadolu'ya taşınmıştır (Kafesoğlu, 1986:147; Köprülü, 1991:40; Şahin, 1999:132). Hayvan sürülerine otlak bulmak amacıyla yılın dört veya iki mevsiminde (Baykara, 2003:114) farklı yerlere giden ve konaklayan Türk gruplarının Orta Asya'nın çevre koşullarına karşı geliştirdikleri *uyum stratejisi*, genel olarak göçebe hayvancılık ekonomisi olmuştur. Her ne kadar Orta Asya'da köy ve şehir gibi devamlı yerleşmeler de kurmuş olmalarına rağmen Türkler genelde ve büyük çoğunlukla göçebe gruplardan oluşuyordu (Köprülü, 1991:50; Ögel, 1991a; Baykara, 2003). Osmanlı döneminde bazı idari birimlerin göçebelerden oluşturulması, konar-göçerlerin Anadolu'da etkin bir unsur

olduğunu gösterir (Şahin, 1999:134) Bu ekonomik sistem ve hayat tarzı ile bütünleşen yerleşme tarzı ise geçicidir ve çekirdeğini taşınabilir çadır (ev) oluşturur. Göçebe Türklerin geleneksel evleri genel olarak daire planlı ve kubbe çatılıdır. Orta Asya'dan Türkiye'ye kadar uzanan geniş bölgede yapı malzemesi, büyüklük ve biçim bakımından farklılık gösterir ve *yurt, keregü, kibitka, alaçık, çatma ev, turluk, topak ev, keçe ev, derim evi* gibi farklı isimler alır (Eröz, 1991; Ögel, 1991b; Kutlu, 1992; Yalgın, 1993; Radloff, 1994; Gürbüz, 1997; Çetin, 2004). Tek gözden oluşan yuvarlak göçebe çadırının kültüre göre biçimlenmiş çok özel bir iç düzeni vardır (Şekil 2) (Radloff 1994:24-28).

Orta Asya steplerinde doğan göçebe hayat tarzı ve kubbeli çadır evi, göçlerle geldiği Anadolu'nun farklı doğal ve kültürel çevre koşullarında yeniden biçimlenmiştir (Eröz, 1991:97). Bu kültürel adaptasyonlardan biri de karaçadır (Şekil 3). Göçebe hayat tarzının var olduğu süre boyunca Anadolu'da kubbeli çadırlar bazı küçük değişikliklerle varlığını sürdürmüş, ancak bunlara dikdörtgen planlı ve beşik çatılı karaçadır eklenmiştir (Kutlu, 1992:63). Bu çadır biçimi Anadolu'nun doğal çevre koşullarına uyumun, yetiştirilen hayvan türünün ve dolayısıyla çadır yapımında kullanılan hammaddenin değişmesinin, kültürel gelişim ve değişimin sonucu olmalıdır. Özellikle Toroslarda yaygın olarak kullanılan ve kontrüksiyon bakımından farklı olan karaçadır, iç düzen bakımından kubbeli çadır ile tamamen aynıdır (Şekil 2 ve 3).

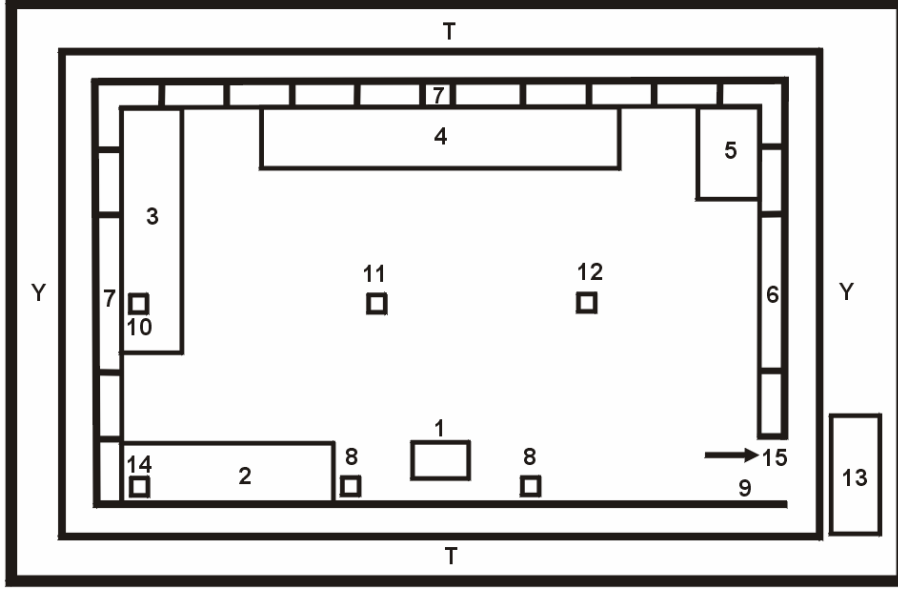
Anadolu'ya geldiklerinde büyük çoğunlukla göçebe hayat tarzını sürdüren Türk grupları, yeni ekolojik ortama uymak için yeni *uyum stratejileri* geliştirmişler, yerleşik kültürlerle etkileşmişler ve zaman içerisinde yerleşik düzene geçmişlerdir (Orhonlu, 1987:35-42; Demir, 1999:98-102,). Ancak Anadolu'da 19. yüzyıl sonlarına kadar göçebelik ve/veya yarı göçebelik hakim hayat tarzı olmaya devam etmiştir (Bates, 1971; Erden, 1982:76; Kutlu, 1992:61; Halaçoğlu, 1997:121-124; Gündüz, 1997:24-26,). Türkler yerleşik düzene geçtiklerinde de aynı hayat tarzını sürdürmeye devam etmişlerdir (Ögel, 1991a:312). Tarihi süreç içerisinde alçak alanlar yerleşik kültürün başlıca gelişme alanı olurken, hayvancılık ekonomisi için yüksek bir potansiyel sunan yüksek ve dağlık alanlar göçebe ve yarı göçebe Türklerin yaşam alanı olarak tercih ettikleri başlıca alan olmuştur (Denker, 1960:136-142, Halaçoğlu, 1997:35).

Şekil 2. Bir Altay Yurtunun İç Düzeni (Radloff, 1994:24).

Anadolu'da göçebelerin yerleşik düzene geçmeleri Osmanlı İmparatorluğunun özellikle 18. ve 19. yüzyıllardaki iskan siyasetleri sonucu gerçekleşmiştir ki Türkiye'de kırsal yerleşmelerin çoğunun kökeni 150 yıl karar önceye dayanır (Elden, 1979:77; Halaçoğlu, 1997:8-8). Bu bakımdan göçebelikten yerleşik düzene geçişin yakın geçmişte gerçekleştiği, kültürel yayılma ve kültürleşmenin en etkisiz olduğu dağlık alanlardaki kırsal yerleşmeler, Türk evi tipinin en taze ve yalın örneklerini sunar. Belki başlangıçta bütün göçebe veya yarı-göçebe yada konar-göçer toplumlar yerleşik hayata geçtiklerinde benzer özellikler gösteren basit bir ev tipi geliştirmişlerdi. Ancak geçmişten günümüze farklı kültürel grupların yoğun yerleşmesine sahip olan alçak-düz alanlardaki yoğun *kültürel yayılma*, *kültürleşme* ve yeni ekolojik ortama *adaptasyon* sonucu bu basit ev tipi yeni unsurlar kazanmış, genişlemiş ve büyümüş, dolayısıyla orijinal şeklinden farklılaşmıştır. Buna karşılık yabancı kültürlerden etkilenmenin en az olduğu

izole dağlık alanlar, geleneksel Türk kültürünün ve bu kültürün ürünü olan Türk evinin ilk ve yalın biçiminin günümüze kadar ulaştırıldığı sığınak alanları olmuştur.

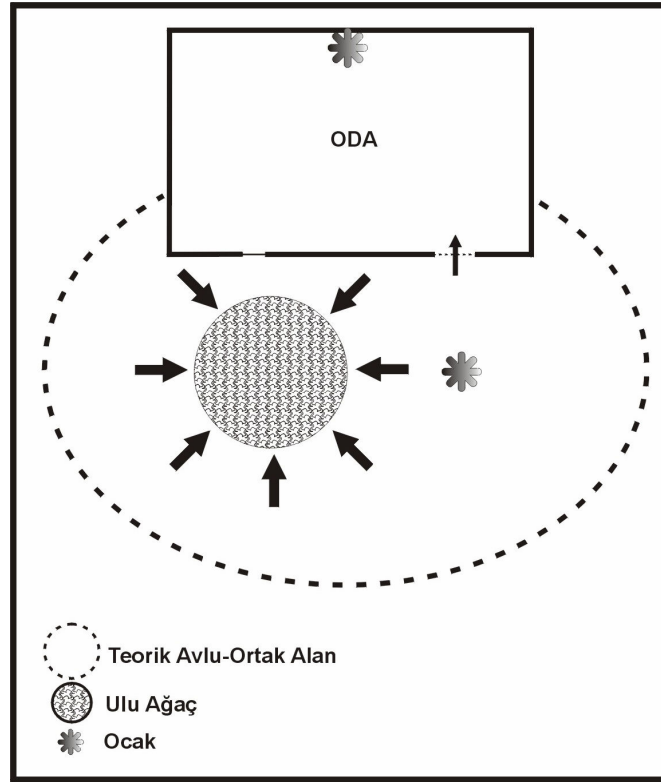
İŞARETLER:

T: Sitil	Y: Yankapak	
1: Ocak	2: Yigit durağı	3: Dede bucağı-
Misafir Yeri		
4: Komşu oturağı	5: Yatalağ (yatak yükü)	6: Azalağ (azık yükü)
7: Giyesi yükü ve gözenek	8: Işık çağı	9: Çoban çağı
10: Baş çağı	11: Orta çağlar	12: Orta çağlar
13: Kaplık	14: Köşe çağı	15: Kapı

Şekil 3. Çukurova Türkmenlerinde Karaçadır Planı (Yalman 1993b:443).

Geleneksel göçebe hayat tarzına sahip Türk gruplarının bir kısmı hemen, bir kısmı ise aşama aşama, gönüllü veya zorunlu olarak yerleşik düzene geçmişlerdir (Köprülü, 1991:51). Göçebeler yerleşik düzene geçtikten sonra da bir süre daha çadırlarda yaşamaya devam etmiş olmalıdırlar (Elden, 1979:77; Orhonlu, 1987:35; Yalın, 1993b:23). Çünkü, yüzyıllardır göçebe hayat tarzı sürdüren ve bu hayat tarzı ile bütünleşmiş bir kültüre sahip insanların değişen doğal, ekonomik, sosyal veya siyasal

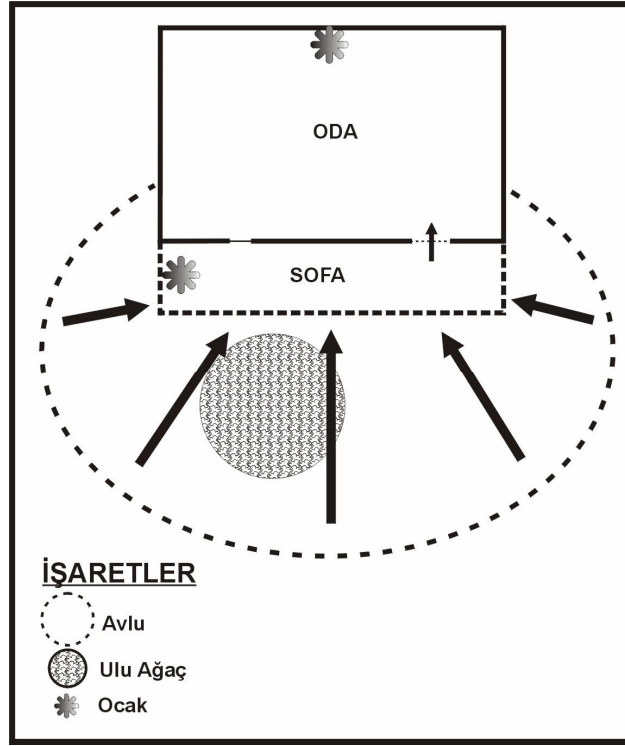
koşullara bağlı olarak yerleşik düzene geçmesiyle birlikte hemen çadırlarını terk edip sabit eve geçmeleri beklenemez. Ancak değişen doğal, ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar altında göçebelerin zaman içerisinde Anadolu'da yerleşik kültürü benimsedikleri ve barınma ihtiyaçlarını değişen yeni hayat tarzının gerekliliklerine uygun olarak yeniden biçimlendirdikleri varsayımı daha doğru bir yaklaşımdır.

Şekil 4. Teorik İlkel Türk Evi (Sofasız Tek Odalı Ev) Düzeni.

Yerleşik düzene geçen göçebe Türklerin oluşturdukları ilk ev tipi *tek katlı ve tek odalı sofasız ev* olmalıdır (Eldem, 1955:24; Kafesçioğlu, 1955:7; Yalgın, 1993a:255). Plan ve iç düzen bakımından göçebe çadırı ile tıpatıp aynıdır ve yerleşik hayata geçişin çok yeni gerçekleştiği dağlık alanlardaki köylerde ve yaylalarda sıkça rastlanır (Şekil 1, 3 ve 4) (Kafesçioğlu, 1955:7-8; Tunçdilek, 1960:113; Dönmez, 1962:187; Yalgın, 199a:26, 255; Köse, 1991:200,208; Köse, 1997:246-247). Çadır düzeni olduğu gibi sabit eve kopya edilmiştir. Değişen sadece yapı malzemesidir. Bu durum *kültürel yayılma ve kültürel ekoloji* temaları ile açıklanabilir.

Zaman ve mekan bağlamında Anadolu'nun doğal ve kültürel koşullarında artık geleneksel göçebe hayvancılık ekonomisini eski haliyle sürdürmeleri mümkün olmadığı için yere bağlanan, ancak yüzyıllar boyunca geliştirdikleri hayat tarzının gereği olarak hala hayvan yetiştiriciliği yapan, sabit ev teknolojisi çok yetersiz olan Türk gruplarının yerleşik düzene geçmez Anadolu'da eskiden beri yaşayan yerleşik kültürlerin sabit evlerini benimsedikleri düşünülemez. Çünkü yerleşik toplumların yüzyıllar boyunca geliştirdikleri ev kültürlerinin temelinde göçebe Türkler sahip değildir; dolayısıyla bu tip evler onlar için ihtiyaç da değildir. Çevresel adaptasyon bakımından gerekli olan sabit evdir ve dolayısıyla yerleşik kültürlerden alınan yenilik sabit ev planı değil, sabit ev inşa teknolojisi olmalıdır.

Şekil 5. Teorik Dış Sofalı Ev Planı.

Orta Asya ve Anadolu'da yüzyıllardır yerleşik kültürler ile iç içe veya yan yana yaşayan göçebeler sabit ev kültüründen haberdardır (Ögel, 1991a:43-44; Baykara, 2003:119-120). Ancak bir yeniliğin kabullenilmesinin bir çok koşulu vardır ve en önemlilerinden biri de gerekliliktir (Turhan, 1997:57-58). Yerleşik düzene geçiş ile birlikte sabit

evin avantajları ön plana çıkmaya başlamıştır. Göçebe hayat tarzında mevsimlik iklim değişmelerine karşı yer değiştirilerek, iklimin daha uygun olduğu yerlere gidilerek çevresel adaptasyon sağlanmıştır ki çadır bu duruma çok uygundur. Ancak yerleşik düzende çadır mevsimlik iklim değişmelerine karşı, özellikle şiddetli kış koşullarına karşı yeterli koruma sağlayamaz. Bu durumda taşınabilir olmayan daha sağlam ve korunaklı ev yapılabilir. Ancak evin iç düzenini belirleyen geleneksel kültürdür ve bu bakımdan Türk evi tipinin ilk modeli göçebe çadırının bir kopyasıdır. Birbirinden farklı ekolojik ortamlara sahip Türkiye'nin değişik bölgelerinde sofasız tek odalı (ilkel Türk evi) plan tipine seyrek de olsa hala rastlanıyor olması (Şekil 1 ve 4), Türkiye'de hakim konut kültürü temellerinin çadır kültürüne dayandığını gösterir.

3.b. Yörük Evi Plan Tipi

Sofasız tek odalı Türk evi plan tipinin bir sonraki aşaması dış sofalı (tek odalı ve/veya dış sofalı iki odalı) ev planı olmalıdır (Eldem, 1955:24). Farklı doğal ve kültürel koşullara bağlı olarak çok çeşitli ev tipleri ve planlarının geliştiği Türkiye'nin farklı bölgelerinde dış sofalı tek veya iki odalı plan tipi en sık rastlanan geleneksel kırsal ev planı tipidir (Şekil 5 ve 6) (Kafesçioğlu, 1949:58; Kafesçioğlu, 1955:13 16, 127; Tunçdilek, 1956:43; Kuban, 1982:200; Kutlu, 1987:56; Dağgülü ve Dağgülü, 1991a:105-107; Işık, 1992:110; Işık, 2004:64,77). Birbirinden uzak ve farklı ekolojik bölgelerde aynı ev planı tipinin sıklıkla görülmesi, ancak bu ev tipini yaratan insanların aynı kültür kökünden beslendiği tezi ile açıklanabilir ki bu da geleneksel göçebe Türk kültürüdür.

Dış sofalı ev planı tipi Türkiye'nin özellikle izole dağlık alanlarındaki hakim kırsal ev planı durumundadır. Buraları, Anadolu'da yüzyıllardır konar-göçer hayat tarzı yaşayan ve 19. yüzyıl sonlarında göçebelikten yerleşik düzene geçen grupların başlıca hayat sahası olmuştur. Konar-göçer tarzından dolayı yerleşik gruplar tarafından *Yörük* olarak adlandırılan bu grupların (Gündüz 1997:38, Şahin 1999:132-133) evleri, Eldem (1955: 14-22)'in dış sofalı ev planı tipini ayırt ettiği ev tipine tam olarak uyar. Göçebelikten yerleşik hayata geçişin çok yeni olmasından dolayı geleneksel Türk kültürünün günümüzde en canlı ve yalın biçimde yaşatıldığı bu alanlardaki konutlar şekil, yapı malzemesi, kat sayısı bakımından gösterdiği farklılıklara rağmen plan bakımından aynılık gösterir. Bazen sofasız tek odalı ev planına da rastlanmakla birlikte çoğunlukla evler dış sofalıdır; bazen tek odalı ve çoğunlukla iki odalıdır; bir sonraki gelişim aşaması olarak çevreye adaptasyon sonucu bazen dış sofanın yan ve/veya ön kenarlarının sağırlandırılmasıyla iç sofa oluşturulmuştur (Eldem, 1955:24; Kafesçioğlu, 1955:11; Kuban, 1982:203). Yapı malzemesi ve kat sayısı farklılığına bakılmaksızın dış sofalı veya dış sofanın sonradan sağırlandırılması ile oluşturulmuş iç sofalı, tek odalı veya iki odalı ev planı

tipi, çok genel çerçevede mekansal olarak Yörük denilen grupların yaşama alanları ile uyduğu için *Yörük evi plan tipi* olarak adlandırılmıştır.

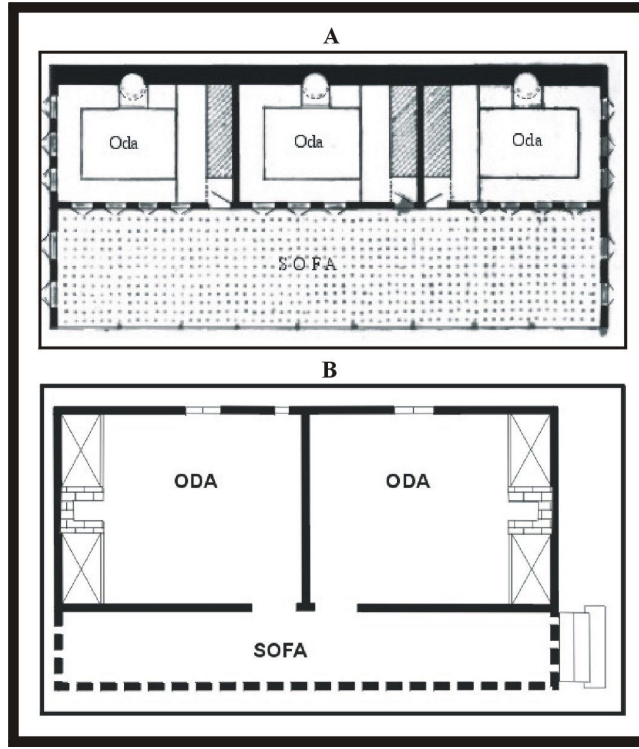
Türk evi plan tipinin gelişim aşamalarının ikincisinde, sadece *oda* ve önündeki sınırları belirlenmemiş açık alandan (veya avlu) oluşan ilk aşama tipinden farklı olarak *sofa* birimi ortaya çıkmıştır (Şekil 5). Türkiye'nin farklı ekolojik ortamlarında gelişen çeşitli ev planlarının hepsinde var olan ve Türk evi plan tipinin ayırıcı özelliklerinden biri olan *sofa*, göçebelikten yerleşik düzene geçiş süreci içinde yaratılan bir çevresel adaptasyon ürünüdür ve geleneksel göçebe Türk kültürü temelinden beslenmiştir.

Türk evi tipinin ayırt edici özelliği olarak sofa birimi nasıl ortaya çıkmıştır? Göçebe çadırı ve sofasız tek odalı plan tipi sadece tek hücre odadan oluşmasına rağmen, yaşama yeri *kapalı alan* ve *açık alan* olmak üzere iki ayrı mekandan oluşur (Şekil 7). Yaşama alanı içerisinde günlük ritmik hareket söz konusudur. Ancak dünya görüşü ve hayat tarzından dolayı günlük hayatın büyük bölümü açık alandadır. Göçebe çadırın önündeki açık alanın sınırı belirlenmemiş olsa da, sembolik bir merkezi (*axis mundi*) vardır: *demir kazık* (Esin, 1978:47, Radloff, 1999:302-304; Ögel 1995:172-173, 183-185, Hassan 2000:92, Esin 2004: 6-8; Ergun, 2004:146-153, 184-186). Sofasız tek odalı ev tipinde de günlük hayat oda önündedir ve başlangıçta açık alanın sınırları belirlenmemiştir. Değişen doğal ve kültürel ortama adaptasyon sürecinde zaman içinde bu açık alanın sınırları çizilerek avlu birimi belirginleşmiştir. Avlu içindeki sembolik merkez demir ağaç (hayat ağacı/kaba ağaç), aynı zamanda günlük hayatın büyük bölümünün geçirildiği, oturlan, dinlenen, yemek pişirilen ve yenen, hatta misafir kabul edilen bir mekandır.

Bu tek odalı ev (ilkel Türk evi) planının bir sonraki gelişme aşaması, odanın önüne üzeri kapalı ve çevresi açık bir *sofa* (hayat) kısmının eklenmesidir (Şekil 5). Burası yemek pişirilen, yiyeceklerin ve mutfak eşyalarının saklandığı yerdir. Daha sonraki aşamada, eğer çevre koşulları gerektiriyorsa (soğuk, rüzgar ve yağmur insanların bu işleri dışarıda yapmasını zorlaştırıyorsa) evin önündeki etrafı açık *sofa* kapatılarak iç *sofa* haline dönüştürülmekte, ev bir buçuk odalı bir plan almaktadır. Ancak, bu defa iyi havalarda dışarıdaki açık ateş yakılmaya ve kullanılmaya devam edilmektedir.

Sofasız ev planında olduğu gibi dış *sofa* ev planı tipinin kökenini doğrudan antik Anadolu kültürlerine veya Ortadoğu'nun eski kültürlerine dayandıranlar da vardır (Kuban, 1982:198; Deniz, 1992a:40; Tansuğ, 1992: 756-769; Dağgülü ve Dağgülü, 1996b:91-101; Bilgi, 1996:63-74; Aurance 1996:49-58). Ancak tamamen farklı hayat tarzına, kozmogoniye, dünya görüşüne ve ekonomiye sahip göçebe Türklerin yerleşik hayata geçerken Anadolu'nun antik yerleşik kültürlerin ev şemalarını aynen benimsemeleri beklenemez. Yerleşik kültürler ile etkileşim ve kültürel yayılma göz ardı

edilmemesi gereken bir süreçtir. Ancak kültürü ve günlük ihtiyaçları tamamen farklı olan göçebeler yerleşik düzene geçişleri sırasında sadece kendi hayat tarzlarına uyan, zaman ve mekanın yeni gereklilikleri karşılayan yerleşik konut kültürü unsurlarını benimsemişlerdir. Dolayısıyla burada seçici kültürel yayılma söz konusu olmalıdır. Çevresel adaptasyon çerçevesinde yeni uyum stratejileri geliştirilirken yol gösterici geleneksel Türk kültürü olmuş, yerleşik toplumların konut kültürü olduğu gibi değil kendi hayat tarzına uyan ve gerekli olanlar seçilerek ve değiştirilerek benimsenmiş, geleneksel Türk kültürü temeline dayanan bağımsız yenilikler ve sentezler sonucunda orijinal bir kırsal ev planı tipi yaratılmıştır.

Şekil 6. Dış Sofalı Ev Planları.

A) Dış Sofalı Sıra Odalı İdeal Tip (Eldem, 1955:94'den değiştirilerek)

B) Sinanoğlu Köyü-Sakarya (Kafesçioğlu, 1955:17'den değiştirilerek)

4. Geleneksel Türk Evi Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri

4.a. İlkel Türk evi Planı ve Göçebe Türk Çadırı Düzeni İlişkisi

Türk kültüründe ev kurmak, evreni (makrokozmos) yeniden kurma (mikrokozmos) anlamındadır. “Konut, insanın tanrıların model yaratısı olan Evren’in Yaradılışını taklid ederek kendine kurduğu evrendir” ve “yeni bir başlangıca, yeni bir hayata eşdeğerdir.” (Eliade, 1991:37). Öyle ki göçebe ler çadırlarını algıladıkları gök kubbeye benzetmişler, otağın içini dünyanın yönlerine göre düzenlemişlerdir (Ögel, 1995:161-162, 243; Taş, 2002:156). Çadır kubbesindeki deliği (tünük/tüynük/çevlik/tepelik) göğün kapısı olarak kutsallaştırmışlar (Ögel, 1995:174,184), yerleşik evde ise bunu baca deliği ile devam ettirmişler, hatta bazen göçebe çadırında olduğu gibi tepe penceresi kullanılmıştır (Kafesçioğlu, 1955:7). Türklerde dünya dört ana yöne göre düzenlenmiş olup, doğu “‘ileri’, yani yüzümüzü döndüğümüz yön idi” (Esin 1978:49; Taş, 2002:137, 147). Genelde çadırın kapısı güneye bakmakla birlikte, özellikle törenlerde çadırın kapısı kutsal sayılan doğuya açılırdı (Esin, 1978:49; Ögel; 1995:187, 243). “Doğunun unsuru ağaç idi” (Esin, 1978:49). Karaçadırdaki odalık bölümü sağ (batı), ev bölümü ise sol (doğu) taraftadır (Johansen, 2005:39). Günümüzde bu kültürün izlerine Anadolu’nun bazı köşelerinde seyrek de olsa rastlanır ki Konya yöresi köylerinde (örneğin Karatay İlçesi Sürüç Köyü) bazı ev kapıları özellikle doğu yönüne açılır.*

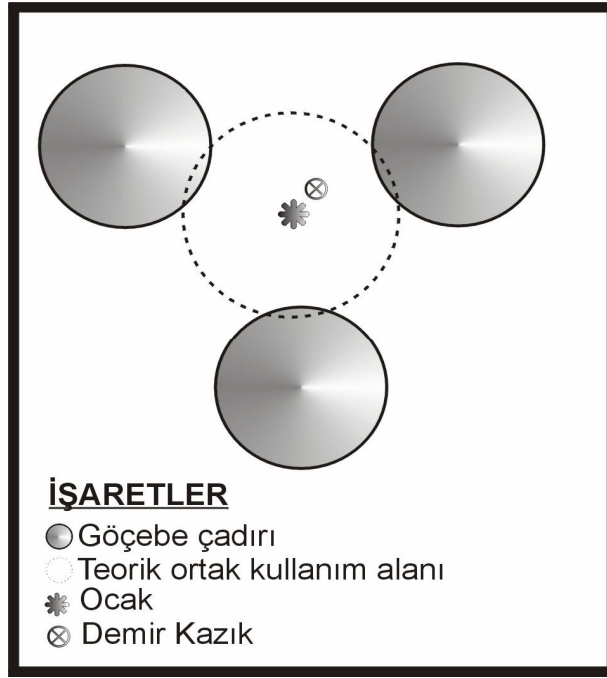
İlkel Türk evi (sofasız tek odalı ev) planı ile çadır (evi) düzeni ve geleneksel göçebe Türk kültürü daha yakından incelendiğinde, bu iki ev tipi arasındaki bağlantısı daha net olarak ortaya çıkar. Yerleşik hayata geçiş ile birlikte çadırdaki mekansal düzen daha sabit sembollerle ev planına aktarılmıştır. Bu planın ilk şekli tek odalı sofasız ev olmalıdır. Bu ev planında çadır aynen odaya dönüşmüş, çadır önünün fonksiyonu tek odanın açıldığı avluya aktarılmıştır (Şekil 4 ve 7).

Sofasız ev tipinde plan sadece bir odadan (hücre) oluşur (Yalgın 1993a:254). Oda doğrudan avluya açılır. Avlu içerisinde ve etrafında başka haneler (odalar) ve servis yerleri de olabilir (Eldem 1955:25). Dolayısıyla evin merkezi ve ortak kullanım alanı avludur. Bu özellikler bakımından ilkel Türk evi (sofasız tek odalı ev) planı ile çadır düzeni arasında hem şekilsel ve hem de fonksiyonel yönden çok yakın benzerlikler görülür (Şekil 4 ve 7). Her iki plan tipi de aynı dünya görüşünü, hayat tarzını ve sosyal yapıyı yansıtır.

Göçebe Türk kültüründe doğa ile bütünleşmiş *dışa açık* hayat tarzı ve sıkı/yoğun toplum içi ilişkiler, çadırın şeklini ve mekansal tasarımını belirlemiştir. Geleneksel göçebe kültüründe hayat tarzının gereği olarak ev mobil olması gerektiği için mümkün olduğunca küçük, basit ve ayrıntısızdır; ev eşyaları mümkün olduğunca az sayıda, hafif ve basittir; dolayısıyla ev

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mehmet Aça ile yapılan sözlü görüşme, 2005.

sadece temel fizyolojik ihtiyaçların karşılandığı yerdir (Küçükerman, 1991:79-80; Ögel, 1991b:288-391; Gürbüz, 1997:185-195; Onuk, 1998:13-36; Baykara, 2003:164-169; Onuk 2004:1-3). Çadıra geceleri ve kötü hava koşullarında girilir. Çadır evin belki en temel fonksiyonu *özel alan (mahremiyet)* oluşudur. Uyuma ve dinlenme dışındaki bütün bireysel ve toplumsal hayat çadırın dışındadır. Burası *çadır önü*dür. Çadırın önünde yemek pişirilir ve yenilir, oturulur, dinlenilir ve eğlenilir.

Şekil 7. Teorik Göçebe Çadırı Düzeni.

Günlük aile hayatının büyük bölümü çadırın dışında, ancak hemen önündedir; bu alanın sınırları çizilmemiştir. Bununla birlikte çadır önü, evin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmesi gerekir. Göçebe Türk çadırının mekansal düzeninde sınırları fiziki olarak belirlenmemiş çadır önünün odağı ve sembolü *ocak* ve/veya *demir kazık*tır. Türk kozmogonisinin *axis mundi* (evrenin merkezi) sembollerinden biri olan *orta direk* çadırın merkezindeyken, aynı sembolik öneme sahip *demir kazık* çadırın önündedir (Esin, 1978:47, Radloff 1999:302-304, Esin 2004:6-8). Sonuç itibarıyla geleneksel göçebe çadır evi mekansal düzen bakımından iki bölüme oluşur (Şekil 7): I) geceleri ve kötü hava koşullarında barınılan ve özel alanı

temsil eden *çadır*, II) günlük hayatın büyük bölümünün geçirildiği ve ortak alanı temsil eden *çadır önü*.

Türk evinin ilk aşaması olan sofasız tek odalı ev planında da aynı mekansal düzen görülür (Şekil 4). Yapı malzemesi, topografya ve iklimden kaynaklanan bazı değişmelere rağmen kültürel mirası yansıtan evin mekansal düzeni aynı kalmıştır. Göçebe çadırdaki yuvarlak plan sabit evde dik açılı olmuştur. Küçükerman (1991:80-81) bunu kullanılan malzemeye bağlar. Ancak göçebeler yerleşik hayata geçmeden çok önce Anadolu'da dik açılı plana sahip bir çadır olan karaçadırı geliştirmişlerdi (Kutlu, 1987:66-71; Eröz, 1991:97-104; Yalgın, 1993b:439-443). Konut biçimi sadece yapı malzemesinin sonucu değildir. Nitekim, dünyanın farklı kültürlerinde olduğu gibi Türk dünyasında da taş, kerpiç ve ahşaptan inşa edilmiş yuvarlak planlı ev örnekleri ya da anıtsal yapılara da rastlanır (Rapoport; 1969:27, 110; Radloff, 1994:24; Jordan-Bychkov and Domosh, 2003:63; Baykara, 2003:169). Hatta Türkler 8. yüzyılda Orta Asya'da kubbeli çadıra benzeyen ahşap örgü şeklinde evler geliştirmişlerdi (Esin, 1978:80; Ögel, 1991b:294). Türk evinde yuvarlak plandan dik açılı plana geçiş sürecinde sadece kullanılan yapı malzemesi ve çevresel adaptasyon ile değil, aynı zamanda Anadolu'da var olan yerleşik kültürlerin eskiden beri kullandıkları konut biçimlerinin benimsenmesi, yani kültürel yayılma da etkin rol oynamış olmalıdır.

İlkel Türk evi (sofasız tek odalı ev) boyut ve işlev bakımından da göçebe çadırın tekrarıdır. Göçebe hayat tarzının gereği olarak Türkler çadırlarını olabildiğince küçük tutmak ve en az eşya ile yaşamak zorundaydı (Kuban, 1982:200). Maddi dünya ile barışık, gök ve yer şeklindeki iki alemi orta dünyada ahenk ile birleştirmiş pratik, hafif, portatif ve sade olan göçebe çadırının Türk evinde somutlaşmış ifadesi *basitlik* ve *sadelik* olmuştur (Tansuğ, 1992:765). Anadolu köy evlerindeki bölgesel farklılıklara rağmen iç düzende *tutumluluk*, *yalınlık* ve *kişisellik* gibi özelliklerin ön plana çıkmıştır (Küçükerman, 1991:100).

Göçebe hayat tarzından gelen bir miras olarak *oda* çok fonksiyonlu bir mekan olarak düzenlenmiştir (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979; Ertürk, 1996:164; Küçükerman, 1991:59). Oda iç mekanı, çadır gibi sade ve ayrıntısızdır (Kafesçioğlu, 1955:7; Yalgın 1993a:254). Hayat tarzının gereği olarak küçük, kolay taşınır, hafif ve portatif olan göçebe çadırının iç mekanı yine aynı nedenle çok fonksiyonlu olarak düzenlenmiştir. Günlük hayatın bütün işlevleri tek bir odaya sıkıştırılmıştır. Bu ev tipinde oda sadece yaşama mekanı değil, aynı zamanda yemek pişirme ve yeme, oturma ve dinlenme, uyuma, depolama yeridir. Hatta soğuk iklim bölgelerinde bazen odanın bir bölümü hayvan barınağı olarak da kullanılır (Yalgın, 1993a:26, 254).

Çadır iç mekanının düzenini belirleyen sosyal kurallar oda mekanında da uygulanmış; oda duvarlarının her bir kenarına belirli bir düzen

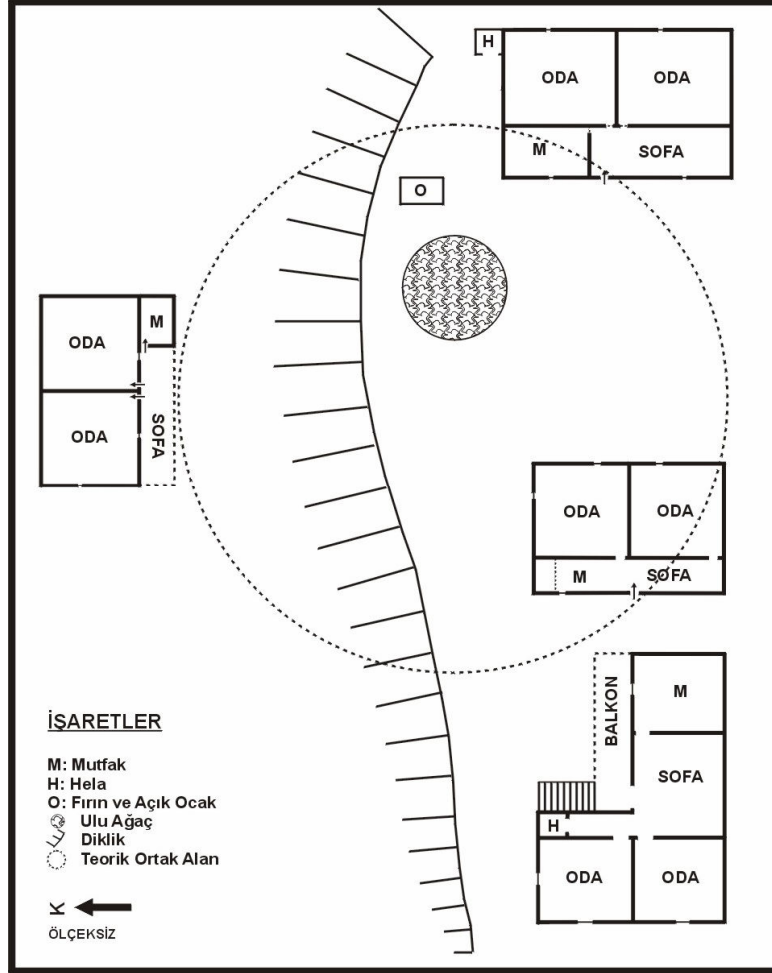
içinde minder, yatak, giyecek ve yiyecek çuvalları yerleştirilmiştir (De Blocqueville, 1986:55; Yalın, 1993a:25-26). Yerleşik hayat tarzının gereği olarak zaman içerisinde bu eşyalar duvar içerisine gizlenmiş, duvar kenarlarına sabitlenen sedirler aracılığı ile minderler ve yatak yerden yükseltilmiş, çadırın ortasındaki ocak kenara çekilerek duvar içine gömülmüş, oda kapısının bir kenarı bulaşıklık-mutfak fonksiyonuna göre düzenlenmiş, ancak tek hücre dokusu korunmuştur (Şekil 2 ve 4).

Geleneksel Türk kültüründe çekirdek ailenin evi çadırıdır. Bu birimin yerini yerleşik düzende oda almıştır. Oda ailenin özel (mahremiyet) alanıdır. Hayat tarzından dolayı belirli bir boyutu aşmayan çadırda geniş ailenin yaşaması mümkün değildir. Dolayısıyla evlenen oğullara aileden payları verilerek baba ocağının yanında yeni bir ev (çadır) açılır (Eröz, 1991:111; Radloff, 1994:73 190; Ögel, 1995b:7). Baba evi (çadır) ve etrafındaki diğer çadırlar sonuçta bir çadır topluluğu (oba/aul) ortaya çıkarır (Radloff, 1994:191, 237). Kan bağına dayalı bu sosyal grup içindeki ilişkiler sıkı ve yoğundur (Bates, 1971:249). Toplumsal hayat birlikteliğe ve dayanışmaya dayanır. Günlük işlerin bir çoğu birlikte yapılır. Dolayısıyla bu geniş ailenin yerleşme mekanı içerisinde çadırlar *özel alan* olarak ortaya çıkarken, günlük hayatın birlikte yaşandığı çadırların önü ve/veya arasındaki açıklık *genel/ortak alan* olarak kullanılmıştır (Şekil 7).

Geleneksel kırsal Türk evi planlarında görülen ve bölgelere göre değişik biçimler alan *avlu* biriminin kökeni göçebe çadır hayatı ve düzeninde aranmalıdır. Nitekim Türkiye'nin farklı bölgelerindeki kırsal evlerin mekansal düzeni, plan tipleri farklı olsa bile, geleneksel çadır düzenine benzer (Şekil 8): I) merkezde avlu (genel/ortak alan); II) çevresinde odalar ve/veya servis birimleri.

Türk evi planının ilkel tipi olan tek odalı ev planı ise çadırın mekansal düzenine en çok benzeyen tiptir (Şekil 7). Türk evi planı tipinin temel birimlerinden biri olan sofa henüz bu ev tipinde yoktur (Şekil 4). Bunun yerine oda önündeki avlu, çadır önündeki genel/ortak alan fonksiyonunu üstlenmiştir. Günlük hayat ev dışındadır (Kafesçioğlu, 1955:7). Avlu, bazen tek bir evin (hane) veya bazen de birinci dereceden akraba birkaç evin ortak kullanım alanıdır. Ayrıca yerleşme birimi içindeki aileler arasında kan bağı vardır ve sıkı/yoğun sosyal ilişkiler gelişmiştir. Dolayısıyla topluluk içinde *yabancı* bulunmadığı için içe kapanma da söz konusu değildir (Yalın, 1993b:47) ve *yabancıdan sakınmaya* yönelik olarak avlular yüksek duvarlarla kapatılmamıştır. Çadır düzeninde olduğu gibi başlangıçta ev (oda) veya evler önündeki avlu sınırları belirli değilken, sosyoekonomik ve sosyokültürel değişme ve özellikle de nüfus artışı ve grup içinde yabancılaşmaya bağlı olarak avluların sınırları belirlenmiştir. Nitekim Yalın (1993a:12), yakın zamanlara kadar göçebeliliğin en canlı yaşandığı

Toroslarda “Eskiden köylerdeki evlerde avlu adeti yokken, bir kaç senedir herkes evine bir avlu eklemeye başlamıştır” tespitinde bulunur.

Şekil 8. Yavaşlar Köyünde (Ezine-Çanakkale) Bir Geleneksel Ev Düzeni (Şerafettin Ay'ın evi).

4.b. Yörük Evi Plan Tipinde Göçebe Türk Kültürü İzleri

Yörük evi plan tipinde, sadece *oda* ve önündeki sınırları belirlenmemiş açık alandan (veya avlu) oluşan ilkel Türk evi plan tipinden farklı olarak *sofa* birimi ortaya çıkmıştır (Şekil 5). Burada, ağırlıklı olarak üzerinde durulacak olan Türk evi plan tipinin ayırıcı özelliklerinden sofa, göçebelikten yerleşik düzene geçiş süreci içinde yaratılan bir kültürel

adaptasyon ürünüdür ve geleneksel göçebe Türk kültürü temelinden beslenmiştir.

İlkel Türk evi gibi Yörük evi (dış sofalı ev) planı ve onun temel unsurlarından biri olan sofa, öncelikle geleneksel göçebe hayat tarzı, Türk mitolojisi, kozmogoni ve dünya görüşüne ait izler taşır.

Türkler Orta Asya steplerinde özel bir kozmogoni geliştirmişlerdir. Türk kozmogonisinde evrenin merkezi vardı ve “göğün göbeği yerde, yerin göbeği gökte” idi (Ögel, 1995:251-253; Taş, 2002:148). Türkler, gökyüzünde sabit durduğu ve diğer yıldızların etrafında döndüğünü varsaydıkları Kutup yıldızını göğün direği (axis mundi) olarak görmüşler ve *demir kazık* diye adlandırdıkları Kutup yıldızını gök ile yeryüzünü birleştiren bir kapı olarak kutulaştırmışlardır (Eliade, 1991:17; Ögel, 1995:170). Yakut Türklerinde bu eksen yerden Kutup yıldızına kadar yükselen *Demir ağaç*, Türk at kültüründe çadırın önünde atların bağlandığı ve etrafında gezegen gibi döndükleri *At kazığı*, Fin-Ugor kültüründe gök ile yer arasına atılmış bir eksen olan *Gök kazığı* olarak düşünülmüştür. (Ögel, 1995:172-173, 183-185; Radloff, 1999:302-304; Ergun, 2004:146-153, 184-186). Türkler göğün direğini iç yaşama mekanlarında *çadır direği* ile sembolleştirmişlerdir (Ögel, 1995:169; Candan, 2002:163-169). Atlı göçebe kültürlerde ise çadırın önündeki atların bağlandığı kazık Kutup yıldızının sembolü idi (Ögel, 1995:184). Göçebe Türklerin günlük hayatlarının büyük bölümünün geçirildiği çadır önünün merkezi olan demir kazık sembolünün yerini, hayat tarzının değiştiği yarı göçebe veya yerleşik düzene geçilen kültürlerde *demir ağaç* (*dünya ağacı/hayat ağacı/evren ağacı/kozmetik ağaç*) almıştır (Ögel, 1995:183, 480-481; Radloff, 1999:302-304; Ergun 2004:136, 146, 165).

Ağaç, bir evren modelidir, kozmolojik bir semboldür ve insanların türeyişiyle ilgili olarak hayat kaynağıdır (Taş, 2002:112). Dünyanın merkezidir; “hayat bahşeder ve üç âlemi birbirine bağlar;” “Tanrı’nın ebediliğini, diriliğini temsil eden tanrısal bir varlıktır;” dünya düzenini temin eder ve toplum içi dayanışmayı sağlar (Ergun, 2004:146, 193). Anadolu’da avlulu veya avlusuz bütün evlerin önünde bir *ulu ağaç* (farklı bölgelere göre değişir: kavak, çam, kayın, çınar, sedir veya iğde) bulunur (Ergun, 2004:193). Bu kutlu/ulu ağaç (kaba ağaç), yerleşik kültüre yeni geçilen dönemde sofasız tek odalı evin (veya çadırın) önündeki avlunun da merkezidir (Şekil 4 ve 5). Avluda geçirilen günlük hayatın odaklandığı merkez (demir kazık/axis mundi) bu ulu/kaba ağaçtır: gündüzleri ve yaz geceleri bu ağacın gölgesinde oturulur ve uyunur, yemek pişirilir ve yenir, misafir ağırlanır, hatta beslenen hayvanlar bu ağacın gölgesine sığınır. Ailenin genel alanıdır; özel alan olan eve (oda/hane) ise geceleri ve zorunlu hallerde girilir.

Sonuç olarak, geleneksel Türk evi planının ayırt edici unsuru olan sofa biriminin anlam ve işlevi ile göçebe çadırı önündeki *demir kazık/demir*

ağaç (hayat ağacı) arasında çok yakın benzerlik vardır. Ayrıca, Anadolu'nun çoğu bölgesinde sofanın adı hayattır ve Türk mitolojisindeki hayat ağacı ile arasındaki ilişki sorgulanmalıdır. Bütün bunlardan hareketle, sofanın kökeni göçebe kültürüne kadar götürülebilir.

Türklerin dünyayı algılayış biçimi göçebe hayat tarzında olduğu gibi yerleşik düzende de yaşama mekanını biçimlendirmiştir. “Türkler alemi birbirinin zıddı olan, fakat birbirini tamamlayan iki prensip ile izah ediyorlardı. Bunlar da ‘Gök Tanrı’ ve ‘Asra yer’ idi” (Ülken, 1982:29). Bu iki kuvvetin arasında orta dünya vardır ve burası kişinin yaratıldığı, insanların yaşadığı yerdir (Ülken, 1982:31). Yer ile gök bölünmez bir bütün oluşturur (Ülken, 1982:52-53; Ögel, 1995:146-148). Buna göre Türkler *organik doğa görüşüne* (Jordan-Bychkov and Domosh 2003:21) sahiplerdir; dünyaya açık yaşarlar (Eliade, 1991:150); kendilerini evrenin bir parçası olarak görürler ve dünya ile barışık yaşamayı öngörürler (Ülken, 1982:52). Türklerde alem zıt kuvvetlere ayrılmış olmakla birlikte, bunlar barış halinde ve uyumludur. *Dışa açık* bir hayat tarzı geliştirmişler ve bu dünya görüşünü yaşama mekanlarına da yansıtmışlardır. Dünyayı Yer ve Gök şeklinde ikiye ayırma ve algılama, göçebe yaşama mekanında çadır-çadır önu düalitesi, yerleşik düzende ise oda-avlu ve oda-sofa düalitesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Küçükerman, 1991:87).

Türklerin algıladıkları dünya durağan değil hareketliydi. “Dünya, çadırlı bir otağ gibi idi. Öküzler tarafından çekiliyordu.” Ögel, 1995:248). *Hareket*, Türklerin hayat tarzını biçimlendiren temel aktör olmuştur. Göçebe Türklerin geleneksel hayat tarzının ortaya çıkardığı çadır hem yapı ve hem de doku bakımından iç mekanı sadece belirli dış etkilere karşı korur; sonuçta doğal çevre şartlarının değişmesine karşı yapıyı biçimlendirmek yerine, göç ederek belirli bir iç mekan elde edilmiş yada iç mekanın aynı özellikte kalması sağlanmıştır (Küçükerman, 1991:87). Yıl içinde mevsimlere göre farklı yerlere gitme olgusu, daha dar ölçekte yaşama mekanlarına da uygulanmıştır.

Geleneksel göçebe kültüründeki *benzer çevreyi arama* kaygısından kaynaklanan göç olayı yaşama mekanı olan çadırın kullanılabilirliği için de avantaj sağlamıştır. Ancak yerleşik düzende artık göç edilmediği için sabit bir yerde, özellikle mevsimlere göre değişen iklime karşı aynı yaşama mekanını yakalayabilmek için bu defa *ev içinde göçe dayalı çözümler* getirilmiştir (Küçükerman, 1991:87-91). Bununla birlikte yaşama mekanı içindeki mevsimlik ve günlük göç hareketi yerleşik düzenle birlikte ortaya çıkmış bir uyum stratejisi değildir. Aksine, çadır hayatı içinde de çadır-çadır önu arasında ritmik bir hareket söz konusuydu. Özel (mahremiyet) alan olan çadır (ev/hane) geceleri ve kötü hava koşullarında sığınılan bir mekan iken, gündüzleri ve uygun hava koşullarında başlıca yaşama alanı çadır önüdür. Bu kültürel miras sabit ev planına da aktarılmış ve günümüze kadar

yaşatılmıştır. Nitekim bütün Türk evi plan tiplerinde oda-sofa (veya avlu) arasında günlük ve/veya mevsimlik hareket söz konusudur ve bazı Türk evi örneklerinde bu kültürel miras yaz ve kış odası şekline dönüşmüştür (Küçükerman, 1991:87). Buna göre sofa ve oda, göçebe hayat tarzı ve çadırdaki yazlık-kışlık mekan ikileminin ve hareketinin bir sembolü olarak da görülebilir. Oda (ve çadır), kapalı ve daha korunaklı olması açısından kışlık mekandır. Sofa (avlu veya çadır önü) ise gece dışındaki gün boyunca bütün ev eylemlerinin gerçekleştirildiği mekandır. Yani yazlık ve kışlık yaşama alanları gece ve gündüz yaşama alanlarına indirgenmiş, günlük göç hareketi ev mekanı içine kopya edilmiştir (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979:32).

Türklerde ateş/ocak kutsaldı, sönmemesi gerekiyordu ve bu öneminden dolayı aile ile eş anlamlı kullanılıyordu (Ögel, 1995:495-532). Çadır içinde ve/veya önünde sürekli yanan ateş, aile hayatının odaklandığı merkezi konumundan dolayı iç ve dış mekânın düzenlenişini de belirlemiştir (Şekil 7). Çadır iç mekânının merkezinde yer alan ocak yerleşik düzende önemini ve kutsallığını kaybetmemiş, sadece kültürel adaptasyon sürecinde odanın kenarına, duvar içine çekilmiştir (Şekil 4 ve 5). Buna karşılık göçebe hayat tarzında günlük işlerin büyük bölümünün gerçekleştirildiği çadır önündeki açık ateş, demir kazık ile birlikte ailenin dış mekândaki başlıca toplanma yeridir (Şekil 5, 7 ve 8). Göçebe kültürünün yaşama mekânını algılama ve düzenleme biçimi yerleşik düzende de korunmuş, çevresel adaptasyon süreci içinde çadır önünün anlam ve işlevi, belki kültürleşmenin de yardımıyla önce *ulu ağaç*, daha sonra da *sofa* öğelerine yüklenmiş ve sembolleştirilmiştir.

Yörük evi planı tipinin biçimlenmesinde geleneksel sosyal düzen ve aile yapısı da önemli etkenlerden biridir. Bütün kültürel unsurlar iç içe ve kültürel etkileşim içinde oldukları için (Jordan-Bychkov and Domosh, 2003:22-26), zaman içerisinde dinsel inanç, geçim tarzı ve yerleşme tarzındaki değişim sosyal düzen ve aile yapısını da etkilemiştir ki bu değişimin izleri en ilkelinden en gelişmişine kadar bütün ev planı tiplerinde gözlenebilir. Göçebe bozkır kültüründe hakim aile tipi çekirdek ailedir; çekirdek aile (hane) bir çadırdaki oturur ve evlenen oğullar için baba ocağının (çadır) yanında yeni bir çadır açılırdı ki bu sistem yerleşik düzene de aktarılmıştır (Ögel, 1991b:7; Bates, 1971:271-273; Erden, 1982:82; De Blocqueville, 1986:53; Şahin, 1999:136; Johansen, 2005: 39). Ancak karı-koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan bu aile içerisinde ilişkiler çok gevşekti ve esas bağlılık klan üyeliğine dayanıyordu (Tezcan, 2000:174). Dolayısıyla yakın akrabalık bağlarına dayanan gruplaşmalar ortaya çıkmıştır ve 3-5 veya 5-10 haneyi geçmeyen bu *geniş aile* grubu *oba* olarak tanımlanmıştır (Kafesoğlu, 1986:285; Kutlu, 1987:64; Merter, 1990:8-10; Gündüz, 1997:47; Şahin, 1999:136). Oba aynı zamanda küçük çadır topluluğu anlamına gelir. Göçebe Türkler Anadolu'da obalar (aile grupları)

biçiminde yerleşik hayata geçmişler ve geleneksel sosyal sistemlerini yerleşik kültüre taşımışlardır (Bates, 1971:280-281; Orhonlu, 1987:35).

Göçebe Türk kültüründe akrabalığa dayanan güçlü bir bağlılıktan dolayı bağımsız yaşama birimleri olan çadırlar (oda/hane), daha önce *çadır öni* olarak adlandırdığımız açık bir alan etrafında sıralanmışlardır (Şekil 7). Çadır çekirdek ailenin *özel alanı*, ortadaki açık mekan ise akraba olan çekirdek ailelerin *ortak/genel alanıdır*. Bu sistem yerleşik düzene de taşınmıştır. Göçebelikten yerleşik hayata yeni geçen izole dağ köylerinde bu düzen aynen korunmuştur (Şekil 8). Evlenen her oğul için avlu kenarında baba ocağından (ev/oda) ayrı bağımsız bir ev (oda/hane) açılmış, böylece avlu merkezli bir yerleşme grubu oluşturulmuştur.

Yerleşik düzen ile birlikte sosyal düzen ve aile yapısında meydana gelen değişimin sonuçları yaşama mekanı düzenine de yansımıştır. Geniş aile yapısı içinde akrabalık bağlarının zayıflaması, dinsel inanç değişimi, nüfus artışı ve kalabalıklaşma sonucu yabancılardan sakınma içgüdüsünün (mahremiyet) güçlenmesi ve ortak mülkiyet yerine özel mülkiyetin ön plana çıkması gibi kültürel gelişme ve değişimler sonucunda avlu ve çevresinde sıralanan haneler biçimindeki yerleşme grubu kendi içinde ayrılmaya, içe kapanarak bağımsız yaşama birimlerine dönüşmeye başlamıştır.

Türkiye'nin farklı bölgelerinin değişik doğal ve kültürel ortamlarında farklı gelişim aşamaları gerçekleştiyse de, bu değişim avlunun haneler arasında bölünmesi ve geniş yaşama mekânın daralması, evi oluşturan birimlerin birbirine yaklaşması ve sıkışması biçiminde olmuştur. Nitekim zaman içinde avlunun sembolik ve işlevsel merkezi sofa biçiminde oda birimine yaklaşmıştır. Sofasız tek odalı ev (ilkel Türk evi) planı tipinden dış sofalı tek odalı ev (Yörük evi) tipine geçiş bu sürecin sonucu olmalıdır (Şekil 4 ve 5). Daha sonraki gelişim aşamalarında dış sofanın bazı kenarlarının duvar örülerek sağırlandırılması, tahta veya ahşap kafeslerle kapatılması, doğal çevreye adaptasyon sağlamaya yönelik bir uyum stratejisi olması yanında mahremiyeti sağlamaya yönelik bir uygulamadır (Işık, 1992:110). Dış sofalı ev planı tipinden itibaren odalar (hane) artık avlu çevresinde birbirinden ayrı olarak değil, yan yana ve bitişik olarak inşa edilmiştir (Şekil 6A). Oda veya odaların önünde yer alan sofa, göçebe çadır düzeni ve sofasız tek odalı ev planı tipindeki gibi yine ailenin ortak kullanım alanıdır. Ancak burayı ortak kullanan aile artık *geniş aile* değil *bileşik ailedir* (Merter, 1990:8-10).

Sofa, göçebe bozkır kültür mirasının rehberliğinde yeni doğal ve kültürel çevreye uyum sağlamak üzere yaratılmış bir mekansal çözüm olarak değerlendirilebilir. Göçebelikten yerleşik kültüre geçiş ile birlikte ortaya çıkan yeni zorunluluklar da yaşama mekânının yeniden düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Sembolik anlamı yanında işlevsel özelliği de olan avlu içindeki demir ağaç (kaba ağaç/hayat ağacı), yerleşik kültür

çözümü olarak sofa birimi şeklinde somutlaştırılmış ve daha işlevsel duruma getirilmiştir. Öyle ki, demir ağaç ile sofanın, ev önünde odaklanan günlük hayat içindeki önemi tamamen aynıdır. Evin (oda) önünde etrafı açık ve üzeri kapalı basit bir korunak inşa edilerek bir bakıma geleneksel hayat biçimi yaşama mekanında yeniden sembolleştirilmiştir. Bu şekilde yağmurlu, sıcak veya güneşli havalarda yine evin dışında kalmanın yolu bulunmuştur. Sofa çözümü ile yerleşik düzende daha korunaklı, gölgeli, ferah ve işlevsel bir birim elde edilmiştir. Sofa benzeri bir uygulamaya bazı çadır düzenlerinde de rastlanıyordu ki “çadırın önünde ve açıkta, durmak veya oturmak için, çadırın üst önüne gerilen” güneşliğe *günlük* adı veriliyordu (Ögel, 1991b:388).

Kültürlenme ve kültürel yayılmanın da etkisiyle meydana gelen kültürel gelişme ve kültürel değişme sonucu yaşama mekanındaki işlevsel birimler birbirine daha fazla yaklaşmıştır. Nitekim, çadır (veya ev/oda) önündeki açık alanda (veya avluda) ve özellikle de ulu ağaç altında odaklanan günlük hayat yerleşik kültürde güncellenerek eve doğru yaklaşmış ve sıkışmış, sofa birimi ile somutlaştırılmıştır (Şekil 4 ve 5). Bu bakımdan sofa, avlu sınırının belirlenmesi ile birlikte Türklerin *dışa açık* hayat biçiminden *içe dönük* hayat biçimine geçiş trendinin ilk somut işareti olarak da değerlendirilebilir. Öyle ki, göçebelikte kan bağına dayanan ve oba biçiminde organize olan geniş aile yapısı yerleşik düzende nüfus artışı, kalabalıklaşma, kan bağının zayıflaması ve yabancılaşma sonucu değişime uğramış, küçülmüş ve içe kapanmıştır (Bates, 1971:181). Bunun yaşama mekanındaki yansımaları ise önce avlu biriminin belirginleştirilmesi, daha sonra yaşama birimlerini daraltılması ve birbirine yaklaştırılması, en sonunda sofa biriminin yaratılması şeklinde olmuştur.

5. Sonuç

Geleneksel Türk evi Anadolu’da yüzyıllar boyunca süregelen kültürel yayılma, kültürel adaptasyon ve kültürel etkileşimin birlikte ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Ancak, insan-çevre etkileşiminde kültür belirleyici aktördür. İnsanın çevresine karşı nasıl davranacağını, hayatını sürdürmek için ne gibi uyum stratejileri geliştireceğini, yabancı kültürlerle temaslarında hangi yenilikleri ne seviyede ve nasıl benimseyeceğini kültür belirler. Dolayısıyla Anadolu’nun özgün konut tipi ve planının kökleri Türk kültürü temellerinde saklıdır.

Determinist bakış açısıyla, Türkiye gibi geniş ve çok farklı ekolojik ortamlardan oluşan geniş bir ülkede birbiriyle bağıntısız, çok sayıda ve farklı konut planı tipi gelişmesi gerekirdi. Elbette farklı doğal ortamlar, kültürel etkileşimler ve çevresel adaptasyonlar sonucu Türkiye’de değişik konut planı tipleri gelişmiştir. Ancak, bütün bu farklılıklara rağmen Türkiye’nin konut planı tiplerinde ortak bir özellik vardır. Anadolu’nun konut planı tipi iki temel unsurdan oluşur: oda ve sofa. Türkiye’nin birbirinden uzak,

bağıntısız ve farklı doğal ortamlarındaki konut planlarında görülen bu ortak özellik, ancak ortak bir kültürel miras ile açıklanabilir ki bu da geleneksel Türk kültürüdür.

Kültürel yayılma ve kültürel adaptasyon süreçleri sonucu ilkel Türk evi plan tipi değişik bölgelerde farklı biçimler almış ve orijinal tipinden uzaklaşmıştır. Buna rağmen, hatta anlam ve işlevini yitirmiş olsa bile, ortak özellik olarak Türk kozmogonisi, dünya görüşü, geleneksel göçebe hayat tarzı, aile yapısı ve sosyal düzenden izleri yaşatmaya devam eder.

KAYNAKLAR

Aça, M., 2005, Sözlü Görüşme. BAÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Halk Edebiyatı A.B.D., Balıkesir.

Arı, Y., 2003, "Coğrafyanın Dört Geleneği." Ege Coğrafya Dergisi, Aralık 2003, Cilt: 12, Sayı: 2, İzmir, s. 119-125.

Asatekin, G., 1994, "Anadolu'daki Geleneksel Konut Mimarisinin Biçimlenmesinde Aile-Konut Karşılıklı İlişkilerinin Rolü." Kent Planlama, Politik, Sanat Tarık Okyay Anısına Yazılar, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.s.65-87.

Aurance, O., 1996, "Houses and Households in Modern Cafer Höyük (Euphrates valley, Malatya)." Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996, Ege Yayınları, İstanbul, s.49-58.

Bates, D. G., 1971, "Güneydoğu Anadolu'da göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma." Türkiye, Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul, s.245-292.

Baykara, T., 2003, Türk Kültürü. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Bilgi, Ö., 1996, "Karadeniz Bölgesi Kesimi İlk Tunç Çağı Mimarisi." Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996, Bildiriler, Ege Yayınları, İstanbul, s.63-74.

Candan, E., 2002, Türkler'in Kültür Kökenleri. Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul.

Çetin, A., 2004, "Kazak Türklerinde Sosyal Hayat." G. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, www.hbektas.gazi.edu.tr/13Cetin.htm, 15.12.2004.

Dağgülü, M ve Dağgülü, İ.B., 1996a, "Trakya'daki Yöresel Köy Konutlarında Belirleyici ve Değiştirici Rol Oynayan Faktörler." Çağlar

Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996, Bildiriler, Ege Yayınları, İstanbul, s.103-110.

Dağgülü, M ve Dağgülü, İ.B., 1996b, "Tarih Öncesi Kültürlerin Devamı Olarak Trakya Yöresinde Günümüze Kadar Süregelen Dal Örgüsü Yapı Geleneği." Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996, Bildiriler, Ege Yayınları, İstanbul, s.91-101.

De Blocqueville, H. C., 1986, Türkmenler Arasında. Çev. Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 660, Tercüme Eserler serisi: 53, Ankara.

Demir, M., 1999, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme." Osmanlı 4 (Editör Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 98-102.

Deniz, B., 1980, "Malatya Türk Ev Mimarisinin Ana Hatları." MTRE Bülteni, Sayı: 11-12, Nisan 1980, İstanbul, s. 19-23.

Deniz, B. 1992a, "Manisa Yöresi Köy Mimarisi." Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, C.V, İzmir, s.17-46.

Deniz, B., 1992b, "Balaban Evleri." Fırat Üniversitesi Fırat Havzası Tarihi Sempozyumu-1987, Elazığ, s.105-130

Denker, B., 1960, "Güneydoğu Toroslarda Göçebelik." (Wolf-Dieter Hüttheroth, 1959, Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren Kurdischen Taurus, Marburg'dan çeviri). Türk Coğrafya Dergisi, Yıl:XVI, Sayı: 20, Ankara, s. 136-142.

Doğanay, H., 1997, Türkiye Beşeri Coğrafyası. Milli Eğitim Bakanlığı Yay. No: 2982, Bilim ve Kültür Eserleri Diz. No. 877, Eğitim Serisi No: 10, İstanbul.

Dönmez, Y., 1960, "Hanege Köyü (Beşeri ve İktisadi Tetkik)." İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, İstanbul, s. 56-75.

Dönmez, Y., 1962, "Karasu Batısında Bir Yörük Yerleşmesi." Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 13, İstanbul, s. 181-199.

Eldem, S. H., 1955, Türk Evi Plan Tipleri. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.

Eliade, M., 1991, Kutsal ve Dindışı. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.

Eliade, M. 1999, Şamanizm. Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara.

Emiroğlu, M., 1981, Korunması Gereken Örnek Bir Kentimiz: Safranbolu. A.Ü., D.T.C.F. Yay.: 297, Ankara.

Erden, A., 1982, "Batı Anadolu Türkmen Çadırları." Antropoloji, Yıl: 1978-1979, Sayı 11, Ankara, s. 73-82

Ergun, P., 2004, Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay. Ankara.

Eriç, M., 1979, "Geleneksel Türk Mimarisinde Malzeme Seçim ve Kullanımı." Yapı: 33, 1979/3, İstanbul s. 12-27

Eröz, M., 1991, Yörükler. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.

Ertürk, K. İ., 1996, "The Traditional Turkish House Types in Anatolia." Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslar arası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996, Bildiriler, Ege Yayınları, İstanbul, s.159-169.

Esin, E., 1978, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild I/b'den Ayrı Basım), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

Esin, E., 2004, "Şaman Geleneğinden İslamiyete Simgecilik." Varlık Dergisi, Eylül 2004, 72. Yıl, Sayı: 1164, İstanbul, s. 6-8.

Göney, S., 1966, "Mengen Havzasındaki Köy Meskenleri." İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 16, İstanbul, s. 112-132.

Günay, R., 1981, Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu. Kültür Bakanlığı Yay. 456, Kültür Eserleri Dizisi: 8, Ankara.

Gür, Ş. Ö., 2000, Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü. Yem Yayın, İstanbul.

Gürbüz, O., 1997, "Türkiye'de Göçebe Mesken Örneği: Çadır." Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:32, s.185-195.

Hacısalıhoğlu, İ.Y., 1996, "Safranbolu'da Yerleşmenin Mekansal Gelişimi ve Mesken Özelliklerini Etkileyen Faktörler." Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996, Bildiriler, Ege Yayınları, İstanbul, s. 241-249.

Halaçoğlu, Y., 1997, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Hassan, Ü., 2000, Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler. Alan yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.

Işık, D., 2004, Akdağ-Alaçam Dağları Kuzey Yamaçlarındaki Kırsal Yerleşmelerin Mekansal Farklılaşması. Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Işık, Ş., 1992, "Ezine-Bayramiç Çevresinde Kır Meskenleri." Ege Coğrafya Dergisi, Sayı: 6, İzmir, s.101-117.

Johansen, U., 2005, 50 Yıl Önce Türkiye'de Yörüklerin Yayla Hayatı. Çev. Mualla Poyraz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 3027, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yay. 344, Gelenek, Görenek ve İnançlar Dizisi 32, Ankara.

Jordan-Bychkov, T. G. and Domosh, M., 2003, The Human Mosaic. A Thematic Introduction to Cultural Geography. W. H. Freeman and Company, New York.

Kafesçioğlu, R., 1949. Orta Anadolu Köy Evlerinin Yapısı. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Yeterlik Çalışması, İstanbul Matbaacılık T.A.O., İstanbul.

Kafesçioğlu, R., 1955. Kuzeybatı Anadolu'da Ahşap Ev Yapıları. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Çalışması. Pulhan Matbaası, İstanbul.

Kafesçioğlu, İ., 1986, Türk Millî Kültürü. Boğaziçi yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

Kanadıkırık, E., 1972, "Maraş'ta Konut Tipleri." Coğrafya Araştırmaları Dergisi, A.Ü., D.T.C.F. Coğrafya Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Sayı: 5-6, Ankara, s.253-283.

Kazmaoğlu, M. ve Tanyeli, U., 1979, "Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar." Yapı: 33, 1979/13, İstanbul, s.29-41

Kılıçaslan, A., 1994, Trabzon-Değirmendere Havzası'nın Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Özellikleri. Atatürk Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Koday, S., 1995, "Dadaşköy Meskenlerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi." Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, Sayı: 21, Erzurum, s. 25-39.

Köprülü, F., 1991, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

Köse, A., 1991, İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü. Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Köse, A., 1997, "Madra Dağı Kuzey Yamaçlarında Yaylacılık." Doğu Coğrafya Dergisi, Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Erzurum, s.227-250.

Kuban, D., 1966, "Türkiye'de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut Mimarisi Üzerinde Bazı Gözlemler." Mimarlık, Sayı 38, s.15-20

Kuban, D., 1982, "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler." Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat yay. İstanbul, s. 195-209.

Kutlu, M., 1992, "Yaşayan Bir Alt Kültür Geleneği: Anadolu Göçer Kültürü." IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Bildirileri, Kültür Bakanlığı Halk Kütüphanelerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay. 164, Seminer. Kongre Bildirileri Dizisi:34, Genel Konular. Ankara, s.59-73

Küzükerman, Ö., 1991, Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.

Merter, F., 1990, 1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği). Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, İkinci Baskı, Ankara.

Onuk, T., 1998, Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. Yüzyıl). Kültür Bakanlığı Yay.: 2073, Osmanlı Dizisi: 2, Ankara.

Onuk, T., 2004, "Güney Anadolu Yayla, Çadır Kültürü ve Sanatından Örnekler." Atatürk Kültür Merkezi, www.akmb.gov.tr/turkce/book/turkkong3-1/tk3-1-16-onuk.htm, 09.12.2004.

Orhonlu, C., 1987, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı. Eren Yay. ve Kit. Ltd. Şt., İstanbul.

Orhun, D., 1999, "Türk Evi" mi, Yaşamada Tümleşik Ev mi?" Yapı: 217, Kasım 1999, İstanbul, s. 76-83.

Ögel, B., 1991a, Türk Kültür Tarihine Giriş I. Kültür Bakanlığı/638, Kültür Eserleri/46, Ankara.

Ögel, B., 1991b, Türk Kültür Tarihine Giriş 7. Kültür Bakanlığı/638, Kültür Eserleri/46, Ankara.

Ögel, B., 1995, Türk Mitolojisi. II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özgüner, O., 1970, Köyde Mimari-Doğu Karadeniz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yay. No: 13, Ankara

Radloff, W., 1994, Sibirya'dan II. Çev. Ahmet Temir, MEB Yay. No:2751, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 749, Düşünce Eserleri Dizisi: 1, İstanbul.

Rapoport, A., 1969, House Form and Culture. Prentice-Hall, Inc, London.

Sami, K., 1996, "İnsan ve Mekan Bağlamında Tarihi Diyarbakır Evleri." Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996, Bildiriler, Ege Yayınları, İstanbul, s.373-382.

- Suher, E., 1967, "Çevre Koşulları İçinde Konut Eylemleri." Akademi, Sayı: 7, İstanbul, s.6-11.
- Şahin, İ., 1999, "Göçebeler." Osmanlı 4 (Editör Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.132-141.
- Şerefhanoğlu, M. ve Zorer, G., 1996, "Yöresel Mimari Biçimlenişinde İklim Ögesinin Etkinliği: Eski Diyarbakır Evleri." Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996, Bildiriler, Ege Yayınları, İstanbul, s.447-458.
- Tanoğlu, A., 1966, Nüfus ve Yerleşme. İstanbul Üniv. Yay. 1183, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yay. 45, İstanbul.
- Tansuğ, S., 1992, "Türk Ev Mimarisinin Değişme ve Gelişme Çizgisi." Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yay. No: 71, Ankara, s.756-769.
- Taş, İ., 2002, Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji. Kömen Yayınları, Konya.
- Tezcan, M., 2000, Türk Ailesi Antropolojisi. İmge Kitabevi, Ankara.
- Tolun-Denker, B., 1977, Yerleşme Coğrafyası, Kırsal Yerleşmeler. İstanbul Üniv. Yay. No: 2275, Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 93, İstanbul.
- Tunç, M., 1997, "Trabzon'da Kırsal Alanlardaki Daimi Yerleşmelerde Mesken Tipleri ve Eklentileri." Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 32, İstanbul, s. 143-159.
- Tunçdilek, N., 1956, "Eskişehir Bölgesinde Mesken Tiplerine Toplu Bir Bakış." İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 7, İstanbul, s. 92-106.
- Tunçdilek, N., 1960, "Orta Sakarya Vadisinde Meskenler." Türk Coğrafya Dergisi, Yıl: XVI, Sayı:20, Ankara, s. 36-50
- Tunçdilek, N., 1967, Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı (Köy-Altı İskan Şekilleri). İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 1283, Coğrafya Enstitüsü yay. No: 49, İstanbul.
- Turhan, M., 1997, Kültür Değişmeleri. Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. No: 16, İstanbul.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N., 2002, Beşeri Coğrafya. İnsan, Kültür, Mekan. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Ülken, H. Z., 1982, Türk Tefekkür Tarihi. YKY, İstanbul.
- Yalgın, A. R., 1993a, Cenupta Türkmen Oymakları I, Kültür Bakanlığı Yay. No: 256, Başvuru Kitapları Dizisi: 12, Hazırlayan Sabahat Emir, Ankara.

Yalgın, A. R., 1993b, Cenupta Türkmen Oymakları II, Kültür Bakanlığı Yay. No: 256, Başvuru Kitapları Dizisi: 12, Hazırlayan Sabahat Emir, Ankara.

Yazıcı, H., 1994, "Tercan Ovası ve Çevresinde Kırsal Yerleşmeler, Geçici Yerleşme Şekilleri". Türk Coğrafya Dergisi , Sayı: 29, İstanbul, s.191-208

Yürekli, H., 1979, "Türk Evinin Karakteristiklerinin Dış Gözlem ile Saptanması İçin Bir Yöntem." O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Ankara, s. 5-11.

Zaman, M., 1993, Tonya İlçe Merkezi'nin Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora tezi, Erzurum.